УзССР Давлат китоб палатаси
F-24497

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

1997 йил

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

1997 йил, 28 март, № 13 (3398)

Тинчлик барқарор бўлган юртга байрам ярашади. Ҳаловатли элнинг баҳори ҳам, ёзи ҳам, кузию қиши ҳам —қўйингки, ҳар бир куни файзли-тароватли бўлади. Тотувлик, осудалик бўлган жойдан бало-қазолар йироқ юради.

Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон халқига Наврўз табригидан

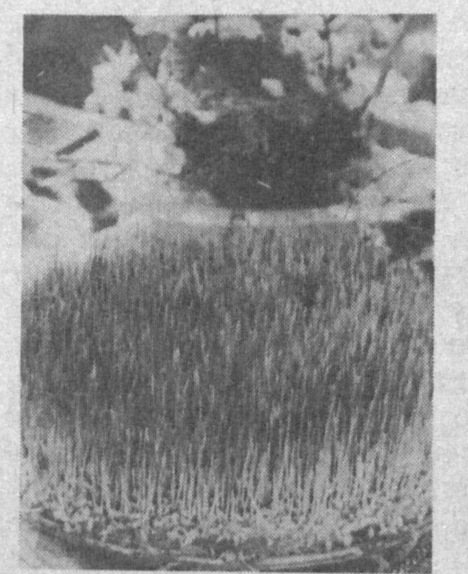

Куртакда кулди фалак,
Буғдой ундирди малак.
Кел-ҳо, Наврўз базмига,
Тортилади сумалак.

Гули ғунча ранг-баранг,
Рангин баҳоримга салом!
Ўнг кўзимнинг гавҳари—
Наврўз — диёримга, салом!

Озод ШАРАФИДДИНОВ:

ИСТИҚЛОЛ ИНОЯТИ

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Жаҳон адабиёти» журналини нашр этиш тўғрисида қарор чиқарганига кўп бўлгани йўқ. Шу кунларда янги журналнинг дастлабки сонини нашрга тайёрлаш ишлари жадал бораётир. Мухбиримиз «Жаҳон адабиёти» журналининг бош муҳаррири Озод Шарафиддинов билан учрашиб, газетхонларни қизиқтирган масалалар борасида фикр-мулоҳазаларини ёзиб олди.

— «Жаҳон адабиёти» журналининг ташкил этилиши маданий ҳаётимизда жиддий воқеа бўлди. Бу тадбирни, аввало, Истиқлол шарофатидан, деб биламан. Президентимиз Ислом Каримовнинг Ўзбекистонда ўтказилаётган туб иқтисодий ислоҳотларга бошчилик қилиши билан бир қаторда маънавият ва маърифат соҳаларининг ривожига ҳам бош-қош бўлаётгани таҳсинга лойиқ. Юртбошимизнинг ҳар бир чиқишида, нутқларида таъкидлаб келаётган, иқтисод билан баб-баравар маънавият тараққиётини таъминлашга қаратилган йўл-йўриқлари аниқ амалий чора-тадбирлар билан мустаҳкамланиб келмоқда.

Кейинги пайтларда амалга оширилган ишларни олинг: Маънавият ва маърифат марказининг иш бошлагани, «Тафаккур» журнали, Бадиий Академиянинг, «Жаҳон адабиёти» журналининг ташкил этилгани, қолаверса, куни кеча «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриётини ташкил этиш тўғрисида» чиққан қарор — буларнинг бари ҳукуматимизнинг ўзбек халқининг маънавий ҳаётда эришган ютуқларини мустаҳкамлаб, кўп асрлик бой маданиятимизни янада юксалтиришни кўзлаб изчил сиёсат юргизаётганини кўрсатади.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, имкониятларимиз кенгайди, энди дунё бизга келаяпти, биз дунёга чиқаяпмиз. Юртимизнинг жаҳон билан алоқаларини йўлга қўйган муҳим ҳужжатлар қаторида «Жаҳон адабиёти» журналини нашр этиш ҳақидаги қарор ҳам чет эллар адабиётлари билан бизнинг муносабатларимизни, айтиш мумкинки, расмийлаштирган ҳужжат бўлди. Аслида, ота-боболаримиз азалдан дунё санъати, адабиёти дурдоналаридан баҳраманд бўлиб, айни пайтда жаҳон маданияти хазинасини мумтоз намуналар билан бойитиб келган. Бироқ «Жаҳон адабиёти» типидаги журнал бизда биринчи марта чоп этилиши. Бу нашр халқимизга барча халқлар адабиётларида пайдо бўлган энг яхши асарларни ўз она тилида ўқиш имкониятини бериши билан ғоят муҳимдир. Шубҳасиз, бу — Истиқлолнинг иноятидир.

«ЎЗБЕКИСТОНДА «ЖАҲОН АДАБИЁТИ» ДЕГАН ЖУРНАЛ ТАШКИЛ БЎЛИБДИ. БУ ХАЙРЛИ ИШ. ЖУДА ХУРСАНД БЎЛДИМ».

Чингиз **АЙТМАТОВ**

«Жаҳон адабиёти» журнали бугунги адабий жараёнда ўзининг нуфузли ўрнини эгаллайди, деб ўйлайман. Ушбу нашрга юкланадиган вазифаларни кўнгилдагидек адо этишда бадиий зиёлиларимиз, ёзувчилар, шоирлар, таржимонлару олимларимиз бир ёқадан бош чиқариб ҳамкорликда иш олиб борадилар, деб умид қиламан.

Журналда эълон қилинадиган турли-туман жанрларга мансуб асарларни танлашда бирор-бир жуғрофий ҳудуд билан чегараланилмайди. Унинг саҳифаларида Америка, Оврупо халқлари адабиётлари билан бир қаторда Осиё, Африка қитъаларидаги адибларнинг етук ижод намуналари, шунингдек, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигидаги мамлакатлар бадиий адабиётларида пайдо бўлган яхши асарлар мунтазам бериб борилади.

Бугунги кунда жаҳон адабиётида кечаётган жараёндан, янгиликлардан журналхонларни етарли даражада хабардор қилиб боришнинг ҳам йўл-йўриқларини излаяпмиз. Тўғри, бизга дунё халқлари адабиётларининг тарихи маълум. Бугунги кун чет эл адабиёти ҳақида маълумотлар олишимизда хорижга бориб келаётган адибларимиз билан, пойтахтимиздаги чет эл элчихоналари ходимлари билан алоқалар ўрнатиб, ҳамкорлик қилишни мўлжаллаяпмиз.

Журналда ўзбек адабиётидан ҳам ҳамма жанрларга мансуб асарлар бериб борилади. Журналнинг муайян, тахминан, учдан бир қисмини ўзбек адабиёти намуналари ташкил қилади.

Ҳозиргача бизда чет тилларда яратилган асарларни асосан рус тили орқали таржима қилиш тажрибаси шаклланган. Биз бевосита аслиятдан таржима қилинган жаҳон адабиёти намуналарига кўпроқ эътибор қилмоқчимиз. Чунки бугунги кунда инглиз, немис, испан, хитой, япон, форс, араб, ҳинд тилларини биладиган мутахассислар бор. Бу ишларни йўлга қўйсак, мамлакатимиздаги таржимачилик ишлари янги, юқори босқичга кўтарилиши шубҳасиз. Журналда эълон қилинган энг яхши таржима учун йиллик танлов ташкил этаётганимиздан ҳам мақсад шу.

Шу кунларда журналнинг биринчи сони устида ишлаяпмиз. Унда америкалик ёзувчи Артур Хейлининг журналистлар ҳаётидан олиб ёзган «Оқшом хабарлари» романи, Фолкнернинг «Қора музика» ҳикояси, араб ёзувчиси Жўржи Зайдоннинг «Ҳорун ар-Рашиднинг синглиси» асари эълон қилинади. «Янги аср бўсағасидаги ўйлар» рукнида Чингиз Айтматов билан қозоқ шоири Мухтор Шахановнинг суҳбатларидан таркиб топган «Қоя тепасидаги овчи таваллоси» асаридан парчалар берилади.

Шунингдек, француз адиблари Албер Камюнинг «Исёнкор одам» фалсафий рисоласидан парча, Шарл Бодлернинг «Ёвузлик гуллари» туркуми, ҳозирги замон эрон шоирлари ижодидан намуналар ва атоқли шоиримиз Эркин Воҳидовнинг янги шеърлари, қадриятларимиз, маданиятимиз тарихига доир мақолалар ҳам журналнинг биринчи сонидан жой олган.

«Жаҳон адабиёти» журнали адабиётимизга янги руҳ, янги услубий изланишлар нафасини олиб киради, деб умид қиламиз. Бу йўлда қўлимиздан келган барча ҳаракатни қилишга тайёрмиз. Айни пайтда, китобхонлардан ҳам мадад кутамиз, улар журналнинг фаол ўқувчилари бўлишса, бизнинг фаолиятимизни изчил кузатиб боришса, шубҳа йўққи, «Жаҳон адабиёти»нинг маънавий ҳаётимиздаги ўрни тезда барқарор бўлади.

МАҲОРАТ КЎРГАЗМАСИ

Наврўз кунлари ўтадиган халқ ҳунармандчилиги кўргазмаси байрамга ўзгача кўрк ва тароват бахш этади. Чунки бу кўргазмаларда бутун вилоятлаимиздан келган халқ усталари ва ҳунармандлари ўзларининг энг ноёб, қалб қўрларини қўшиб яратган асарларини намойиш этадилар. Бу сафар ҳам шундай бўлди. Пойтахтимизнинг Алишер Навоий миллий боғи ҳамда Халқлар дўстлиги майдонида жойлашган вилоятларнинг ўзига хос безатилган миллий қўрғонларида кўзни олувчи ранг-баранг санъат намуналари тошкентликлар ва пойтахт меҳмонларига тақдим этилди. Айниқса, Хоразм вилоятидан келган, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Раҳимберди Матчонов ва у кишининг ўғиллари ишлаган ёғоч ўймакорлиги асарлари (дарвоза, эшик, ром, хўжалик буюмлари) барчага манзур бўлди. Шунингдек, Худойберди Девонов, Сафарбой Беков, Фарида Исмоилова, Ҳайитбой Боғбеков ва бошқа хоразмлик усталар яратган нафис буюмлар ҳам ўзига хослиги билан диққатни тортди.

Бухоро вилояти усталарининг асарлари эса мутлақо ўзгача руҳда ишланган. Халқ амалий санъатининг моҳир устаси Абдуқодир Иноятов яратган асарлар ғоят нафис бўлиб, улар орасида эшик безаклари, қўнғироқчалар алоҳида диққатта сазовор. Шунингдек, Бухородаги «Зардўз» ҳиссадорлик жамияти томонидан кўргазмага қўйилган зардўзлик буюмлари, дўппилар, ковушлар, кийим-кечаклар ҳам ҳақиқий шарқона тароватни билан ажралиб турибди. «Гулобод» оилавий ҳунармандчилик устахонасининг моҳир устаси Гулчеҳра Раҳматова ишлаган кандакорлик, мисгарлик асарлари кўпчиликни ҳайратта солди.

Айтиш мумкинки, республикамизнинг деярли барча ҳудудлари, хусусан, Сурхондарё, Қашқадарё, Андижон, Наманган, Самарқанд вилоятларининг моҳир усталари ўзларининг бетакрор истеъдодларини бор жозибаси билан намойиш этишга муваффақ бўлдилар. Энг муҳими, бу кўргазмалар турли вилоятларда яшовчи халқ ҳунармандларининг ўзаро учрашиб, фикр алмашиши учун ҳам катта имконият яратиб берди.

Ҳ. ҚОДИРОВ,
Ш. АҲМАДЖОНОВА

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИДА

Вазирлар Маҳкамаси «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Адабиёт, санъат ва меъморчилик соҳасида Ўзбекистон Республикаси Давлат мукофотлари бериш тартибини такомиллаштириш тўғрисида» 1996 йил 13 февралдаги 58-сон қарорига қўшимчалар киритиш ҳақида» қарор қабул қилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Бадиий Академиясини ташкил этиш ҳақида»ги Фармонига мувофиқ тасвирий ва амалий санъат, халқ ҳунармандчилиги соҳасида Камолиддин Беҳзод номидаги Давлат мукофоти таъсис этилганлиги муносабати билан ушбу мукофотни 1997 йилдан бошлаб ҳар уч йилда бир марта Мустақиллик байрами арафасида бериш тартиби жорий қилинди.

Камолиддин Беҳзод номидаги Давлат мукофоти миллий истиқлол ғояларини ёрқин бадиий шаклларда акс эттирган, Ўзбекистоннинг буюк тарихини ва ҳозирги юксалиш жараёнларини ҳаққоний образлар орқали гавдалантирган ва кенг жамоатчилик томонидан тан олинган учта етук санъат асари учун Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони билан берилади. Лауреатларга ёрлиқ ва нишон билан биргаликда 80та энг кам иш ҳақи миқдорида пул мукофоти топширилади.

Шунингдек, қарорда кенг жамоатчиликнинг таклиф ва истакларини инобатга олиб, 1997 йилдан бошлаб адабиёт, театр-мусиқа, кинематография соҳасидаги етук асарлар учун Абдулла Қодирий номидаги Давлат мукофотини Наврўз байрамида эмас, Мустақиллик байрами арафасида бериш тартиби жорий қилиниши белгилаб қўйилди.

ЎзА

ЭСТРАДА САНЪАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДА

Сўнгги йилларда миллий санъатимизни қайта тиклаш ва ривожлантиришга катта эътибор берилмоқда. Бироқ миллий эстрадамизнинг кўпгина ўзига хос қирралари ҳанузгача мусиқашунос олимлар, оммавий ахборот воситалари, қолаверса, хонанда ва бастакорлар эътиборидан четда қолмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясида бўлиб ўтган давра суҳбатида ана шу масалалар муҳокама этилди. Унда етакчи эстрада хонандалари, бастакорлар, олимлар, шоирлар, журналистлар, мутахассислар қатнашдилар.

Давра суҳбатини Бош вазир ўринбосари, академия ректори А. Азизхўжаев бошқарди.

Сўзга чиққанлар ўзбек эстрада санъати ўз анъаналарига эга эканини, бинобарин, уни чет элдан нусха кўчириш йўли билан эмас, балки миллий анъаналар асосида ривожлантириш, қўшиқларнинг мазмунан ранг-баранглиги, бадиий жиҳатдан пухталигига эришиш зарурлигини таъкидладилар. Бу ўринда оммавий ахборот воситалари, хусусан, радио ва телевидениенинг масъулиятини янада кучайтириш лозим.

Давра суҳбати иштирокчилари, қўшиқчи ва бастакорлар бу борадаги муаммолар, уларни ҳал этиш юзасидан фикр-мулоҳаза билдирдилар.

ЎзА

НОТИҚЛИК ИМТИҲОНИ

Бундан тўрт йил олдин Тошкент Давлат Шарқшунослик институтида Марказий Осиёда биринчи ва ҳозирча ягона бўлган япон тили кафедраси очилган эди. Бугунги кунда институтнинг 260га яқин талабалари япон тилини қунт билан ўрганмоқдалар. Талабаларнинг энг яхшилари Японияда малакаларини ошириб қайтдилар.

Институт ректори Н. Иброҳимов, кафедра мудири Н. Пак ва бошқа ўқитувчилар талабалар нафақат япон тилини, балки Япония маданиятини ҳам меҳр-муҳаббат билан ўрганишлари учун барча шарт-шароитларни яратишга ҳаракат қилмоқдалар.

Яқинда институтда япон тилида нотиқлик санъати бўйича биринчи халқаро кўрик ўтказилди. Унда Қозоғистон ва Қирғизистондан келган талабалар ҳам қатнашдилар. Кўрикда 17 та талаба ўзларининг турли мавзулардаги нутқлари билан иштирок этдилар.

Кўрик бошланиши олдидан институт ректори Н. Иброҳимов, Япониянинг Ўзбекистондаги элчиси Коити Обата, Республика Олий ва ўрта таълим вазири ўринбосари К. Аллаев, атташе Ашиде Кенде ва бошқалар қатнашчиларга муваффақият тиладилар.

Қозоғистон Давлат университетининг 4-курс талабаси Бисенгали Кенесари кўрик ғолиби бўлди. Тошкент Давлат Шарқшунослик институти талабаси Фаррухбек Валиев иккинчи, Қозоғистон давлат университети талабаси Ерғалим Нурсалим ўғли учинчи ўринни эгалладилар.

Шуниси муҳимки, бундай тадбирлар нафақат икки халқ ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлайди, балки уларнинг маънавий камолотида ҳам катта аҳамият касб этади.

Юлия РУДАКОВА

ДЎРМОНДА НАВРЎЗ

4-бет

ОЙНАИ ЖАҲОН МАЛИКАСИ

Мана қирқ йилдирки, Галина Мелникова Ўзбекистон телевидениесида дикторлик қилиб келади. Асли медицина институти талабаси бўлган Галинани раҳматли Собир Рихсиев ва Армуғон Муҳамедов дикторлик танловига таклиф этгандилар. У учинчи танловда қатнашиб, қирқ киши орасидан муваффақиятли ўтди.

Қирқ йил... Қанча воқеалар кечмади, қандай одамлар билан учрашмади бу давр мобайнида. Тамарахоним, Дмитрий Шостакович, Галина Вишневская, Мукаррам Турғунбоева, Мая Плисецкая, Эдита Пиеха, Мухтор Ашрафий каби инсонлар билан бўлган учрашувларни айтмайсизми... Ўзбек эстрадасининг асосчиси Ботир Зокиров унинг экран олдидаги доимий суҳбатдоши эди...

Уаининг ширин сўзи, латофати, касбига меҳри туфайли Галина нафақат ҳамкасблари, балки томошабинлар ўртасида ҳам меҳр-муҳаббат қозонди. Галина Мелникова катта-кичик залларда ўтган кўплаб концерт дастурларининг сценарий муаллифи ҳамдир. Кремл саройи, «Тошкенткабел» заводи, Москвадаги Юлдузлар шаҳарчаси саройида ўтган тадбирлар шулар жумласидандир. Бу тадбирлар Галина Мелникова фаолиятининг ёрқин саҳифаларини ташкил этади.

Бир вақтлар космонавт Николай Рукавишников самолётга шошилиб турган бўлса-да, Галинанинг бир оғиз ширин сўзи, самимий табассуми учун, сафарини ярим соатга кечиктириб, у билан ТВ да суҳбатлашишга қарор қилган. Бу диктор учун катта эътибор ва ҳурмат белгиси эди.

Бугунга келиб моҳир диктор бир қанча шогирдларнинг меҳрибон устозига айланди. Жумладан, Раҳматилла Мирзаев, Дилором Умарова, Шуҳрат Қаюмов, Азиза Усмонова, Рузана Саломонян каби дикторлар унинг тажрибаларидан баҳраманд бўлганлар. Айниқса, Абдумўмин Утбосаров Галинанинг фарзандидек бўлиб қолган.

— Галина опа, яхши диктор, доно мураббийгина бўлиб қолмай, ажойиб уй бекаси ҳам, — дейди Абдумўмин, — томорқасида ер чопади, помидор, болгар, райҳонлар экади, ёзда шу маҳсулотларни консервалайди. Мана шу меҳнат самарасидан биз ҳам баҳраманд бўламиз. У кишининг қўллари гул.

Галина Мелникова том маънода тукис аёл. Турмуш ўртоғи Калустян Саркис Вартанович билан бахтли яшашади.

У ўзини Шарқ аёли, Ўзбекистон фарзанди, деб билади. Шунинг учун бўлса керак, қонига ўзбек ғурури сингиб кетган Галина Останкино телевидениесига дикторликка таклиф этганларида, юртимиз тупроғини кўзи киймади... Умрингиз узоқ, бахтингиз бутун бўлсин, ойнаи жаҳонимиз маликаси.

Саидахон СОТИМХОН қизи,
театршунос

АҲМАД ДОНИШ — ИСЛОМШУНОС

Руҳият иқлимлари

Буюк тарбиячи, улуғ файласуф, нозиктаъб шоир, ажойиб меъмор, ҳуснихат хаттот, моҳир мусаввир, мунажжим, муҳандис, давлат арбоби, хуллас, қомусий билим соҳиби Аҳмад Дониш туғилганига 170 йил тўлди.

Ул зоти шариф инсоният маънавий оламини бойитишга муносиб ҳисса қўшган. Адибнинг «Манозирул кавокиб», «Рисолаи фи аъмоли курра», «Наводирул вақоеъ», «Рисолаи тарих» номли асарлари, шунингдек, ғазал, рубоий, қитъалари машҳур.

Аҳмад Дониш ҳикмат, ривоятлар воситаси ила кишиларни тарбия қилмоқчи бўлади. Дарвоқе, шарқ педагогларининг тарбия воситаси худди шу йўл бўлган. Кайковус, Имом Ғаззолий, Фаридиддин Аттор, Саъдий, Жомий, Навоий ҳикматлари, ривоятларини эслайлик.

А. Дониш ҳам мана шу буюк зотлар издоши эди. У ўз даврининг буюк ислоҳотчиси ҳамдир. Дониш давлат тузумини, таълим-тарбия тизимини, иқтисодни ислоҳ қилмоқ, замонага мослаш, юртнинг тараққиёт сари юз тутиши тарафдори эди.

А. Дониш бизнинг фахримиз. У бир неча марта Петербургга борган ва ўз илми, дунёқараши, ҳозиржавоблиги билан ўрисларни қойил қолдирган.

Аҳмад Дониш исломшунос ҳам ҳисобланади. Бироқ унинг бу борадаги фаолияти тадқиқотчилар назаридан четда қолган. Қолаверса, қизил империя даврида адибнинг исломшуносликка қўшган улкан ҳиссаси тўғрисида ёзиш ёки гапириш мумкин эмасди.

А. Донишнинг «Наводирул вақоеъ» асари қисқартирилиб чоп қилинган. Натижада адиб ижоди тўғрисида ўқувчиларда бирёқлама фикр пайдо бўлган. Мусулмони комил, ғоят тақводор ҳисобланган Дониш даҳрий деб талқин қилинган.

«Наводирул вақоеъ» фалсафий, тарбиявий, маърифий китобдир. Бу асар ҳозирги кунда ҳам ўз қимматини йўқотган эмас. Мазкур китобдан маълум бўладики, Дониш дунёқарашининг шаклланишида нақшбандия тариқатининг таъсири бўлган. У мазкур тариқат ақидаларига таянган ҳолда ёш авлодни баркамол инсон қилиб тарбиялаш мумкинлигига ишонган. Ўзи ҳам нақшбандия таълимотига амал этган.

Дониш фикрича, руҳ доимо бахти фароғат, аниқроқ қилиб айтганда, ҳақиқий бахту фароғатни излайди. Дарҳақиқат, шундай. Лекин ҳақиқий — доимий бахти фароғатни қаердан топмоқ мумкин? Ҳақиқий бахту фароғат эса: «Ало би зикриллоҳи татмаи-нул қулуб», яъни «Огоҳ бўлингки, Аллоҳни зикр қилиш билан қалблар ором олади!» («Раъд» сураси, 28-оят).

Кўриниб турибдики, молу давлат йиғмоқ, беҳуда орзу ҳавасларга етмоқ билан бахту фароғат ҳосил бўлмас, қалб ором олмас. Балки қалбнингт ороми Аллоҳнинг зикри ила ҳосил бўлур. Бунда пиримиз Ҳазрат Баҳоуддиннинг «Дилинг ёр ила, қўлинг кор ила банд бўлсин» шиорлари ўз тажассумини топган.

«Дин — панду насиҳатдан иборат» деганлар пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом. Ўтмишдаги барча алломаларимиз, жумладан, Аҳмад Дониш ҳам мана шу панду насиҳатлар таъсирида улғайган, вояга етган ва шу панду насиҳатлар таъсирида ўз асарларини яратган.

«Дин одамзотни ҳеч қачон ёмон йўлга бошламайди. Дин бу дунёнинг ўткинчи эканини, охиратни эслатиб туради, одам боласини ҳушёр бўлишга, ҳаром йўллардан узоқ юришга, яхши бўлишга, яхши из қолдиришга ундаб туради». (И.А.Каримов.)

Албатта, Аҳмад Дониш ижоди ҳали кўплаб тадқиқотчиларга мавзу бўлади. Мустақиллик шарофатидан алломанинг маънавий меросига ҳақиқий баҳо бериладиган бўлди.

Бухоронинг донишмандлари
Ғарбу шарқда машҳур, ложарам!
Бухоронинг донишмандлари
Илму фанда устоди аъзам.
Одамларни тарбият этган
Донишларнинг ҳар бир пандидур,
Аҳмад Дониш — Бухоро фахри,
Аҳмад Дониш юрт дилбандидур!

Ҳожи Садриддин Салим БУХОРИЙ

БАЗМИ ЖАМШИД

Тарих ва тақдир

Ёзма манбаларда Наврўзнинг жорий этилиши тўғрисида турлича қарашлар, тахминлар мавжуд. Шулардан бири бевосита «Базми Жамшид» билан боғлиқ афсона ва ривоятлардир.

Масалани ойдинлаштириш учун аввало ушбу атаманинг моҳиятига тўхталайлик. «Базм» сўзининг луғавий маъноси машшоқлар, ашулачилар, қизиқчи-масхарабозлар ҳамда раққосалар иштирокида ўтказиладиган ўйин-кулги ва томоша демакдир. Жамшид эса тарихий шахс бўлган. Умар Хайём уни Эроннинг афсонавий подшоҳи Тахмураснинг укаси деб ёзган. А. Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида у Тахмураснинг ўғли дейилган. Шунга кўра, айтиш мумкинки, халқимиз тилидаги «Базми Жамшид» ибораси дабдабали, шоҳона базмга ишорадир.

«Базми Жамшид» тўғрисидаги маълумотлар Алишер Навоийнинг «Тарихи мулки ажам» асарида ҳам учрайди. Шоир Жамшидни Эроннинг учинчи подшоси сифатида тилга олади ва уни адолатпеша, янгиликка тарафдор, ихтиропарвар шоҳ тимсолида таърифлайди.

Зеро, Жамшид «Қирқ минор» даб аталган муҳташам ва улкан қаср қурдирган. Табиийки, унинг миноралари қирқта бўлган. Иншоотнинг битиши айнан Наврўз кунига тўғри келган. Шу муносабат билан адолатли подшоҳ ҳурматли ва улуғ кишиларни йиғиб, ниҳоятда тантанали ва улкан базм уюштирган. Адабиётшунос С.Олимовнинг аниқлашича, қирқ минор харобалари Навоий даврида ҳам сақланиб қолган экан.

Шоҳ Жамшид ва, умуман, Ажам подшоларининг энг яхши ихтироларидан бири — Наврўз базми дастурхонининг безатилиши юзасидан жорий этилган қоидалардир.

Қадимда Эрон ва Турон подшолари Наврўз дастурхонини безатишда етти ранг — етти хил неъмат ақидасига амал қилганлар.

Кенг майдонда П шаклидаги улкан базмгоҳ барпо этилган. Унинг чор атрофи байрам руҳига мос безатилган. Дастурхонга «С» ҳарфи билан бошланадиган етти хил таом тортилган. Улар асосан кўк ўсимликлар: сиб — олма, сабзи, сир — саримсоқпиёз, сирка, сатор — тошгул, сиёҳдон — қора данак, синджид — ёввойи зайтун кабилар бўлган. Дастурхонга яна етти хил мева шарбати қўйилган. Баҳор даракчилари — ёғоч идишда ўстирилган буғдой ёки арпа дони дастурхон марказидан жой олган. Подшоҳлар дастурхонига буғдой, арпа, тариқ, макка, нўхат, ясмиқ, гуруч, кунжут ёки ловия унидан пиширилган нон келтирилган. Шунингдек, турли дарахтлар — тол, зайтун, беҳи, анор ва бошқалардан етти новда, етти оқ коса дирҳам, янги динор ҳам бўлган. Подшоҳга оқ қанд ва кокос ёнғоғи берганлар. У янги соғилган сутга хурмо солиб танаввул қилган.

Базм дастурхонига етти хил рангдаги тухумлар ва бошқа ноз-неъматлар ҳам қўйилган. Арвоҳлар руҳини шод этиш учун шамлар ёқилган. Сув тўла катта идишга кўк барг — кўкат солиб қўйилиши янги йил сувга ва экинга мўл бўлсин деган рамзий маънони англатган.

Ташкилий ишлар ниҳоясига етгач, базмгоҳга одил подшоҳ, мулозимлар ва мубадлар мубади ташриф буюриб, ўзлари учун ажратилган жойда тўхтаганлар. Сўнг байрамнинг очилиши тантанали равишда эълон қилинган. Анъанага кўра, Наврўз куни подшоҳ оиласидан бўлмаган биринчи одам зардўштийлар динининг бош коҳини подшоҳ олдига май тўла олтин жом, узук, дирҳам ва подшоҳ динори, бир қучоқ арпа ниҳоли, қилич, ўқ-ёй, давот ва қалам олиб келиб, форс тилида офаринлар айтиб, шукроналар билдирган. У подшоҳни васф этиб бўлгандан кейин олий мартабали амалдорлар хизматга тайёр эканликларини изҳор этишган. Умар Хайём руҳонийнинг базмгоҳда сўзлаган мақтовнома матнини келтириб ўтади:

«Шоҳим. Фарвардин байрамида, фарвардин ойида Яздон ва Каён дини учун эркин бўл. Суруш донолик, синчковлик ва илмни сенинг кўнглингга солган, арслон табиат бўлиб узоқ яша, заррин тахтда шодмон бўл, Жамшид жомидан бир умр жўш эт, ҳиммат ва мурувват билан аждодлар одатига риоя қил, одил ва ҳақгўй бўл, бошингдаги сочинг оқармасин, сенинг ёшлигинг арпа ниҳолига ўхшасин, минган отинг чопқир ва музаффар бўлсин, қиличинг ярқираган бўлсин ва душманларга ўлим келтирсин, лочинингга овда омад ёр бўлсин, ишинг ўқдай тўғри бўлсин, яна бир юрт олгин, тахтда доим дирҳам ва динорли бўл, истеъдодли ва олим сендан ҳиммат ва марҳамат кўрсин, саройинг фаровон, умринг узун бўлсин».

Мақтов тугагач, руҳоний қўлидаги майдан тотиб кўрган. Сўнг майни олий ҳукмдорга тутқазган. Подшоҳнинг бошқа қўлига арпа ниҳолини беришган. Оёғи остига дирҳам ва динорлар сочишган. Бу ишларнинг барчасида Наврўз куни подшоҳнинг нимага кўзи тушса, шу нарсалар йил бўйи бахт келтиради, деган рамзий маъно яширинган.

Руҳонийларнинг подшоҳни олқишлаш маросими тугагач, асосий томошалар бошланган. Адабиётшунос С. Олимовнинг таъкидлашича, базмгоҳ саҳнасига янги йил тимсолидаги бир ёш бола чиқарилган. Е.Бертелснинг Кисравий қаламига мансуб «Китобул-маҳосин ва-л-одат» асарига таяниб маълумот беришича, қадимий Эрон шоҳларидан Сосонийлар саройида Наврўз базми куни бир ёш бола янги йил қиёфасида ниқобланиб подшоҳни табриклаган. Театрлаштирилган услубдаги бу томошада актёр ўз исми «Хўжаста» эканлигини айтади ва: «Мен билан янги йил бошланади. Мен шоҳга кўп хушхабар, тинчлик-осойишталик ва кўп барокатлар олиб келдим», — дея тантанавор нутқ сўзлаган. «Хўжаста» нинг маъноси ҳам эзгулик, бахт ва шодлик келтирувчидир.

Умар Хайёмнинг ёзишича, Эрон подшоҳларининг байрам билан боғлиқ яна бир одатлари бўлган. У санъат аҳли, ижодкор ёки илмли кишилар учун махсус жорий этилган.

Умар Хайём Эрон ҳукмдорлари Наврўз базмига яхши хабар, таклиф ёки ихтиро яратиш ғояси билан келган фуқарони муносиб тақдирлашгани ҳақида шундай ёзади: «Агар кимда-ким бир нарса таклиф қилса ёки қўшиқ айтса ёхуд уларга маъқул бўладиган пурмаъно сўзлар айтса, улар «Офарин!» дейишарди ва «Офарин» дейишлари билан ўша одамга хазинадан минг дирҳам берилар эди. Улар яхши суханнинг қадрини билишарди».

Ушбу тарихий ҳақиқатни Низомулмулк ҳам тасдиқлаб, ўз «Сиёсатнома»сида шундай дейди: «Сосонийлар авлодида қуйидагича одат бор эди: Наврўз куни уларнинг ҳузурида подшоҳга хуш келадиган сухан-ворлик қилса ёки ўз ижрочилик истеъдодини намойиш қилса ва улар «Офарин!» деб юборсалар, шу заҳотиёқ хазиначи ўша одамга минг дирҳам берар эди». Демак, байрам базмида донишмандлар, олимлар, шоирлар билан бир қаторда сўз санъати аҳлига ҳам алоҳида ҳурмат-иззат кўрсатилган.

Базмгоҳ томоша майдончасида турли ижрочилар чиқишлари, тортишувлар, мусобақалар ва баҳслар уюштирилган. Айниқса, халқ ўйинлари байрамнинг кўрки ҳисобланган. Буни тасдиқловчи тарихий битиклар талайгина. Хусусан, улуғ аллома Абу Райҳон Беруний байрамнинг келиб чиқишини халқ ўйинлари билан боғлар экан, бир ҳикоят келтиради: «Жамшид ўзига арава ясаб олгач, Ҳамал кириши билан ўша куни аравага чиқиб олди, жинлар ва шайтонлар уни ҳавога кўтариб бир кунда Думбовонд (дамованд тоғи)дан Бобилга олиб бордилар. Шунда қуёш шуъласи тушиб, унинг тожидан нур таралди. Одамлар бу воқеани кўргач, ўша кунни ҳайит қилдилар ва Жамшидга (аравада учишга) тақлид қилиб арғимчоқларда учдилар».

Ушбу воқеа тафсилоти Абулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳномаси»да ҳам яхши ифода этилган:

Ишлари гуриллаб
берганда мева,
Яна улуғликни айлади
шева.
Битта тахт қурдирди
бари сийму зар,
Шукуҳи Қаёний,
безаги гавҳар.
«Дев кўтариб учсин»,
деб бўлди фармон,
Тахт кўтарилганда
маст бўлди осмон,
Барча жим одамлар
қарар тахтига,
Жаҳон қойил қолиб
шукуҳ бахтига.
Жамшидга сочишар -
олтину гавҳар,
Шу кунни янги кун —
байрам дейишар.

Умар Хайём «Наврўзнома»да Беруний келтирган илмий фаразларни тасдиқлайди ва Наврўзнинг дастлаб жорий этилиши афсонавий подшоҳ Жамшид замонига бориб тақалишини айтиб ўтади.

Юқоридагилардан англашиладики, Наврўзнинг тарихий анъаналарини тиклаш борасида қилинажак ишлар кўлами ниҳоятда кенг. Ўзбекистон мустақилликка эришгач, бу борада ибратли ишлар амалга оширила бошланди. Таъбир жоиз бўлса, қадимий Наврўз бор бўйбасти билан қайтадан дунёга келди. Унинг ҳар йилгидек бу йил ҳам жумҳуриятимиз миқёсида кенг нишонланаётгани, бошқа миллий қадриятларимиз билан ҳамоҳанг умумхалқ байрамига айланиб бораётгани худди мана шундан далолат беради.

Иброҳим Раҳим ўғли АБДУРАҲМОНОВ

Очилибди гуллола-е, гуллола,
Келинг, теринг гуллола-е, гуллола.

КАМТАРЛИКДАН КАМОЛ ТОПГАНДИ...

Яхши инсоннинг бу фоний дунёдан қуёш чиқиб-ботгандай тез ўтиши қалбингни қаттиқ ларзага соларкан. Айниқса, улуғ айёмларда йўқотган яқинларингни йўқларкансан... Наврўз кунларида ярим асрлик қадрдоним, мактабдошим, камтарин ижодкор Тўлқин Расуловнинг таваллудига 60 йил тўлди...

Тўлқин Расулов ўқувчилик давридаёқ ўзининг кичик-кичик ҳикоялари, жажжи ҳажвиялари билан республика газета ва журналларида қатнашиб турарди. У ёш ижодкорларнинг меҳрибон устози Ғайратий раҳбарлик қилган тўгаракка фаол қатнашди. Бу ерда Хайриддин Салоҳ, Эркин Воҳидов, Тўлқин Имомхўжаев, Анвар Исроилов, Карим Раҳим, Матлуба Исломова, Тамила Қосимова, Соҳиба Ирисхўжаева, Тўлқин Илҳомов каби ижодкорлар билан кенг мулоқотда бўлиб, адабий қозонда қайнади.

Меҳнат фаолиятини «Ўзбекистон маданияти» газетида бошлаган ёш қаламкаш тез орада матбуотимиз дарғалари нигоҳига тушди. Катта адабий даврадаги ижодий меҳнат дўстимизга беқиёс кўмак берди. «Ўзбекистон маданияти», «Ўқитувчилар газетаси», Ўзбекистон телеграф агентлиги, «Тошкент оқшоми», «Муштум»да босилган мақолалари, асарлари Тўлқин Расуловни ўқувчиларга танитди. Унинг, айниқса, «Тошкент оқшоми»даги ижодий меҳнати кўпчиликнинг ёдида. Ўша пайтларда Т. Расуловнинг «Бир қултум» фожеаси», «Бу қайтар дунё», «Сузлаган кўз ёши» каби ахлоқий мавзудаги ўткир мақолалари газетхонларга манзур бўлди. «Ачиган зувала», «Юк», «Ғалати одам», «Эшикни ёп» сингари асарлари ҳажвчилигимиздан муносиб ўрин олди.

Ижодкор дўстимизнинг фарзандларимизга атаб ёзган ҳикоялари ҳам талайгина. Унинг «Ҳаммамизники», «Гулдаста», «Бахтимизни куйлаймиз» номли китобчалари кичкинтойларнинг адабий дўстига айланди.

Тўлқин Расулов 35 йиллик журналистик фаолияти даврида ёзган энг сара мақолаларнинг ўзи 300 дан ортиқ. Заҳматкаш дўстимиз матбуотимиздаги қизғин фаолияти, долзарб мавзулардаги чиқишлари учун «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист» фахрий унвони билан тақдирланган эди. Т. Расуловни барча ижодкорлар, олимлар ўз сафдоши санар, ғоят қадрлар эдилар. Бунга жавобан Тўлқинжон ҳам уларнинг кўнглига йўл топар, дўстларини «азизим» дея эъзозларди.

Тўлқин Расулов ниҳоятда камтарин инсон эди. Ёшу кексага, мартабалигу мартабасизга бир хил муомалада бўларди. Ҳаммага нисбатан хушмуомалалик унинг зийнати эди. Айни пайтда бу хокисор инсон ўзини кўз-кўз лашни унчалик хушламасди. Тинимсиз ижодий меҳнат унинг севган машғулоти эди. Бу ҳақда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимов шундай деб ёзган: «Тўлқин Расулов журналист қавми кўтариши мумкин бўлган ва кўтариши мумкин бўлмаган жаъмики юкни елкасида ортмоқлади. Ҳеч қачон ёлғон ёзмади. Ҳеч қачон ҳеч кимга ва ўз касбига хиёнат қилмади. Тўлқин Расуловдан кўплаб китоблар қолди. Кўплаб шогирдлар қолди. Ва энг муҳими — ажойиб инсон деган ном қолди».

Омон САЙДАМИНОВ,
муаллим

НАВРЎЗ ТУҲФАСИ

Бу йилги Наврўз шодиёналарида қардош халқларнинг урф-одатлари, қадриятлари, баҳор байрамини кутиб олиш маросимлари ҳам ўз аксини топди. Мирзачўл тумани маданият уйининг «Аяжонлар» қозоқ ашула ва рақс фолклор-этнографик ансамбли ҳамда қозоқ хор жамоасини мухлислар катта қизиқиш билан кутиб олдилар. Ижодий жамоа кўркам баҳор фаслини қозоқ қардошларимиз қандай кутиб олишларини саҳнада маҳорат билан гавдалантириб берди.

Ансамблга ҳамоҳанг саҳнада ўз дастурларини намойиш этган Ажибек Бектанов раҳбарлигидаги хор жамоаси ҳам қозоқ халқ оғзаки ижодиёти намуналарини маҳорат билан куйлайди. Еркесим Олданов талқинидаги айтишув эса дўмбира оҳангларида ўзгача тароват касб этди.

Ижодий жамоа қозоқ халқининг Наврўз байрамидан ҳикоя қилувчи «Овулда Наврўз тантаналари» деб номланган театрлаштирилган томошани «Халқлар дўстлиги» саройи майдонида, пойтахтимизнинг маданият ва истироҳат боғларида, шаҳримиз маҳаллаларида кенг томошабинлар эътиборига ҳавола қилдилар. Касблари турлича бўлган, лекин мухлисларга шодлик бахш этиш истаги бирлаштирган ансамбл ижодкорларининг ҳар бир томошаси катта қизиқиш билан кутиб олинмоқда.

Бу ижодий жамоа ўтган йили Алматида ўзбекистонлик санъаткорлар номидан табрик дастурини тақдим этган бўлсалар, бу йил қозоқ халқининг наврўзи акс эттирилган томошалари билан икки халқ дўстлигининг мустаҳкамлигини ёрқин тасвирлаб бермоқдалар.

Салоҳиддин СИРОЖИДДИНОВ

• • •

Пойтахтимизнинг Халқлар дўстлиги майдони ҳамда Ўзбекистон миллий боғида анъанавий шоду хуррамлик давом этмоқда. Сурхондарё вилояти ижодий ва бадиий жамоалари тайёрлаб келган байрам дастури ҳам кўпчиликка манзур бўлмоқда. Ушбу дастур ҳақида вилоят маданият ишлари бошқармаси бошлиғи Абдурасул ИБРОҲИМОВ шундай деди:

— Пойтахтимиздаги Наврўз шодиёнасида қатнашиш учун ижодий жамоаларни конкурс асосида саралаб олдик. Икки босқичдан иборат конкурсда Шўрчи тумани ижодий жамоалари ғолибликни қўлга киритдилар.

Андижон вилоятига ажратилган қўрғонда эса махсидўзлик, зардўзлик, каштачилик, ёғоч ўймакорлиги, наққошлик, дўппидўзлик, мисгарлик сингари халқ амалий санъатининг гўзал намуналари намойиш этилмоқда. Бу ерда Андижон вилоят маданият ишлари бошқармаси бошлиғининг ўринбосари Равшан АБДУРАҲМОНОВни учратдик.

— Биз даставвал туманлараро конкурс ташкил этдик, — дейди у. — Бугун ана шу ижодий белашувда ғолиб бўлган жамоалар ўзлари тайёрлаб келган байрам дастурлари билан пойтахтликлар ва бу ерга йиғилган барча меҳмонларнинг кўнглини хушнуд этмоқдалар.

Пойтахтимизнинг кўпгина йирик майдонларида намойиш этилаётган турли вилоятларнинг ўзига хос Наврўз дастурларини кўриб, кўнглимиз фахрга тўлди.

Қаламинг қутлуғ бўлсин, Наврўз!

Ҳикматуллоҳ ҚОДИРОВ

КЎНГИЛ КЎЗГУСИ

Жавдат Абдуллани хотирлаб

ЁДНОМА

Кўҳна Қўқон шаҳрида касби-коридан қатъи назар, шеъриятга меҳр қўйган, турли мавзуларда ижод қилган шоирлар ўтган. Улардан бири Чархийнинг яқин дўсти ва ижодда шогирди Жавдат Абдулладир. У Ғафур Ғулом, Уйғун, Мақсуд Шайхзода сингари атоқли шоирлар билан Қўқонда ўтказилган шеърият кечаларида иштирок этар, ўзининг жозибали шеърларидан ўқиб берар, шеъриятга ташна китобхонларни хушнуд қилар эди.

У уч ойлигида онадан, ўн икки ёшида эса отадан жудо бўлиб, бобоси тарбиясида қолади. Бобоси Абдулла ота ўз даврининг илмли кишиларидан бўлиб, Қўқондаги мадрасаи Чўнтакла бош мударрис эди. Жавдат Абдуллада илк бор ўқишга ҳавас уйғотган ва унга савод ўргатган мураббийси ҳам бобоси эди. Октябр тўнтаришидан кейин у Қўқон почта-телеграф мактабида ўқийди, кейинчалик Москва темир йўлчилар мактабига ўқишга юборилади.

Унинг илк шеъри 1926 йили «Ёрқин ҳаёт» журналида босилган. 1940-1941 йиллари Жавдат Абдулла Қўқондаги Муқимий музейини ташкил қилишда жонбозлик кўрсатди ва шу музейнинг бошлиғи этиб тайинланади. Музейдаги фаолияти шоир ижодий маҳоратига таъсир кўрсатади.

Уруш йиллари у Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг Қўқон бўлимида масъул котиб бўлиб ишлайди. Шу даврда ҳам асарлари республикамиз газета, журналларида босилиб туради. Шоирнинг «Илҳомим менинг», «Ўзбекистоним», «Файзиобод қишлоғи», «Пахтакор қизлар», «Меҳнат», «Сизларга минг раҳмат» каби шеърлари меҳнаткаш, ҳалол одамларга бағишланган. Жавдат Абдулла бу шеърларида диёримизни, унинг меҳнат аҳлини куйлайди. Жумладан, шоирнинг «Файзиобод қишлоғи» шеърини ўқир эканмиз, кўз ўнгимизда меҳнати туфайли камол топган замондошларимизнинг, чирой очаётган қишлоқларимизнинг гўзал манзараси намоён бўлади.

Жавдат Абдулла классик адабиёт намояндаларига эргашиб «Чиройлик», «Ишонма», «Қувонч қўшиғи», «Қалам билан мушоира» каби жозибали шеърларини яратди. Улар орасида, айниқса, хонандалар севиб куйлайдиган «Чиройлик» шеъри ўзининг оҳангдорлиги билан ажралиб туради:

Менинг севган ёримнинг
кулган
юзи чиройлик,
Пардозга ҳожати йўқ, асли ўзи
чиройлик.
Шайдоси сарви гуллар
гулшанда қоматига,
Меҳри дилимни тортган
шаҳло кўзи чиройлик.

Шоирнинг севган ёри асли ҳусндор. Табиат унга битмас-туганмас гўзаллик ато этган, сунъий пардоз унга сира ярашмайди, шоир севгилисининг пардозсиз ҳам ҳусндорлигини, агар у гулшанга кирса ҳамма гуллар лол қолишини ўйноқи мисраларда тасвирлайди:

Шайдоси сариқ гуллар
гулшанда қоматига,
Меҳри дилимни тортган
шаҳло кўзи чиройлик.

Шоирнинг севгилиси ўз меҳнати билан гўзал. Меҳнатсеварлиги учун ҳам эл уни севади, қадрлайди. Шоир классик ва XX аср адабиётида учрайдиган хат жанри анъаналарини ҳам давом эттириб, чиройли шеърлар битади. Жумладан, «Мактубларинг» шеърида ёрнинг севги-садоқати, вафосини ўзига хос мисраларда ифода этади.

Қанча бўлсам мен йироқ,
кўнглим яқиндур шунчалик,
Нур билан кўзни улар кўзга
зиё мактубларинг.
Сен ясаб сўздан чаман,
чизсанг қоғозга нақши дил,
Мен ўқиб илҳомланарман
бебаҳо мактубларинг.

«Қалам билан мушоира» шеърида ҳам шоир ажойиб жонлантиришлар қўллаб, фикрни содда мисраларда ифодалашга эришади. Умуман, Жавдат Абдулла лирикаси ўйноқилиги, содда тилда самимий ёзилганлиги билан шеърият мухлисларини ўзига жалб этади.

Шоир ижодининг муҳим бир қисмини сатирик асарлари ташкил қилади. У ёшлигиданоқ ҳаётдаги нуқсонларга муросасиз бўлган ва ўз ижоди билан уларга қарши курашган. Ўзининг илк «Танқид қаламига» шеърида:

Эй қалам ҳаққоний тур,
ножўя виждонларни ёз,
Роҳатига «оқилу» меҳнатга
нодонларни ёз —

деб ўз қаламидан тўғри бўлишни, ҳаётдаги камчиликларни кўрмай, дадил фош қилишни талаб қилган шоир сўзининг устидан чиқди. «Бор экан», «Эрта кел, индинга кел», «Ким эди, ким бўлди» каби шеърларида ҳам ҳаётда учраб турадиган нуқсонлар танқид қилинди. Айниқса, «Эрта кел, индинга кел» шеъри бадиий пишиқлиги жиҳатидан аҳамиятлидир. Шоир эрта кел, индинга келнинг мақсади нимадан иборат эканлигини қуйидаги мисраларда акс эттиради:

Эрта кел, индин келнинг
шўриши ғавғоси бор,
Элбошига турли ташвиш,
дардисар савдоси бор...

Одоб-тарбия мавзуида ёзилган «Яхши хулқ», «Айланма», «Бўлмаса», «Қалб сўзи», «Мулла қилинг», «Хуш хулқлик», «Истак», «Қоч» каби шеърлар ҳам Жавдат Абдулла қаламига мансуб.

Жавдат Абдулла ижодининг Қўқон адабий муҳитида ва ҳозирги давр ўзбек поэзиясида ўзига хос ўрни бор.

Мамлакат ҲОШИМОВА,
Қўқон педагогика институтининг доценти,
филология фанлари номзоди

Табиатдаги ўзгаришлар қадим-қадим замонлардан буён халқимиз руҳиятига чуқур таъсир кўрсатган. Бир фаслнинг ўрнини иккинчи фасл эгаллаганида аждодларимиз туйғулари ўша жараёнга монанд жўш урган. Ана шу туйғулар ифодаси сифатида халқ оғзаки ижодиётида мавсум қўшиқлари яралган. Аслида табиат янгиланишлари воситасида кишилар ўзларининг дарду армонларини, орзу умидларини куйлашган.

Қутлуғ Наврўз кунларида халқимизнинг ушбу кўҳна удумларига мурожаат этиб, Наврўз қўшиқларини эътиборингизга ҳавола қилишни лозим топдик.

Наврўз келди, гул келди

Наврўз келди, ёз келди,
Турна келди, ғоз келди.
Ям-яшил чорбоғлардан
Булбулдай овоз келди.

Наврўз келди бу кеча
Пиширинг наврўз гўжа,
Гўжаси ширин момоларга
Берайлик бир жуфт жўжа.

Гулгун экан қўйлагинг,
Гулдай нозик билагинг,
Наврўз келди, гул келди,
Айтгин бўлса тилагинг.

Қалдирғоч қайтиб учар,
Қанотин ёйиб учар,
Наврўзда қозон тўлса,
Элимизни бахт қучар.

Ҳей лола

Лолачага ишим бор, ҳей лола,
Киссамда кишмишим бор, ҳей лола,
Кишмиш бўлса майлига, ҳей лола,
Қиз болада ишим бор, ҳей лола.

Том устида пиёла, ҳей лола,
Ичи тўла гул-лола, ҳей лола,
Нари туринг бўз бола, ҳей лола,
Уялади қиз бола, ҳей лола.

Том устида нелар бор, ҳей лола,
Ўрдак билан ғозлар бор, ҳей лола,
Ўрдак кетиб ғоз қолсин, ҳей лола,
Душман кетиб дўст қолсин, ҳей лола.

Югур-югур мен турай, ҳей лола,
Бошингни гулга ўрай, ҳей лола,
Сенга келган балога, ҳей лола,
Ўзим кўндаланг бўлай, ҳей лола.

Эрта кўкламда, Наврўз кунлари болалар варрак учирганда шамолни шундай чақирадилар:

Шамол, шамол,
Бағринг камол.
Онангни сув олиб кетди,
Отангни сув олиб кетди,
Эса қолсанг-чи!

Шамол

Шамол, шамол,
Бағринг камол,
Кетмонингни ерга қўй,
Болангни сув оқизди,
Эса қолсанг-чи!

Шамол, хотининг ўлди,
Кетмон олиб югур.
Шамол, шамол
Бағринг камол,
Чўлоқ, кетмонингни олиб бор!

Ёмғир ёғди

Суст хотин, сузма хотин,
Кўланкаси майдон хотин,
Ёмғир ёғдир ҳўл бўлсин,
Еру жаҳон кўл бўлсин.
Майсалар қулоқ ёзсин,
Суту қатиқ мўл бўлсин.
Ёмғир ёғдир, кўк бўлсин.
Арпа-буғдой бош тортсин,
Кайвонилар ош тортсин.

Ёмғир ёғдир, ҳўл бўлайлик,
Биз ҳам сенга жўр бўлайлик,
Кўкламда ўйнаб-кулиб,
Ҳам шўху ҳам зўр бўлайлик.

Ёмғир ёғди, дўл бўлди,
Еру жаҳон кўл бўлди,
Шафтолилар барг ёзди,
Дунё тўла гул бўлди,
Суст хотин, сузма хотин...

Қалдирғоч

Қалдирғоч қушда Семурғ қанотининг тагига яшириниб, ўзини совуқдан сақлар эмиш. Семурғнинг кўзи кўр эмиш. Шу сабабдан болалар баҳорда учиб келган қалдирғочдан Семурғнинг кўзи соғ бўлиб қолдими, деб сўрашади:

Қалдирғоч,
Қанотинг етти қулоч,
Борасан,
Келасан.
Семурғ момом соққинами?
Кўзлари берроққинами?

Пода келар

Пода келар бош-бош,
Оёғида тилла тош.
Тилло тошни олайлик,
Сандиқчага солайлик.
Тепдим сандиқ очилди,
Нуқра бодом сочилди.
Нуқра бодом тергунча
Қанотларим қайрилди.
Қанот беринг учайлик,
Оқсаройга тушайлик.
Оқсаройнинг қизлари,
Қизил-қизил юзлари.
Олма берсам олмайди,
Сақич берсам олади.
Мазза қилиб чайнайди.
Пода келар бош-бош...

***

Сори биям шохасин
Шовшатмангиз, бобоси,
Чаннаб турган суякни,
Қақшатмангиз, момоси.

Туя совган вақтингда,
Ий дебмидинг, Тўлғаной,
Икки қўлинг бир-бирига
Тей дебмидинг, Тўлғаной.

Бия совган вақтингда,
Ийиб бергин дебмидинг,
Эчки совган вақтингда
Жийиб бергин дебмидинг.

Қозон-қозон қимизни,
Ич дебмидинг, Тўлғаной,
Жовдираган қўйнимга-ё,
Кир дебмидинг, Тўлғаной.

Наврўз ўлани

Гул наврўз чечагида
Беланчак бор, ёр-ёр.
Беланчакнинг бошида
Келинчак бор, ёр-ёр.

Келинчакнинг йўлига
Гуллар сочай, ёр-ёр.
Шу наврўзда суйганимга
Кўнгил очай, ёр-ёр.

Шунда олам мунаввар
Бўлгусидир, ёр-ёр.
Севишганлар шўх кувнаб
Кулгусидир, ёр-ёр.

ТАРИХДАН САБОҚ ОЛИБ...

БУ СУҲБАТ ЎН ТЎРТ ЙИЛ АВВАЛ БЎЛГАН ЭДИ.

Ўзбек тарихий насри тараққиётига сезиларли улуш қўшган заҳматкаш ижодкор Миркарим Осим ҳаёт бўлганларида 90 ёшга кирган бўлардилар. Миркарим ака деярли ярим асрга яқин давр оралиғида ортиқча шовқину дабдабаларсиз, сокин ва заҳматли ижод йўлини босиб ўтди.

Камина бу камтарин ва камсукум устознинг суҳбатларида кўп бўлганман. Ана шундай суҳбатларимиздан бири 1983 йилнинг октябр ойида ёзувчиларнинг Дўрмондаги ижод уйида кечган эди. Миркарим ака менинг саволларимга ёзма равишда жавоб берганларида ёзувчининг бу дастхати ҳадемай тарих мулкига, хотира ашёсига айланиб қолиши мумкинлиги хаёлимга ҳам келмаган эди...

Қутлуғ Наврўз кунларида устозни хотирлаб, ана шу эълон қилинмаган суҳбатни эътиборингизга ҳавола этмоқчиман.

Акрам КАТТАБЕКОВ

А. КАТТАБЕКОВ: Миркарим ака, Сизнинг ижодий маҳсулотларингизнинг асосий қисмини тарихий наср ташкил қилади. Умуман Сиз тарихий мавзуда энг узоқ ва сермаҳсул ижод эттан ёзувчиларимиздансиз. Шунинг учун агар Сизга мақбул бўлса, суҳбатимизнинг мавзуини фақат Сизнинг ижодингиз билан чегаралаб қўймай, умуман ўзбек адабиётида тарихий насрнинг аҳволи, муаммолари, анъаналари ва янги тамойиллари, ютуқ ва нуқсонлари ҳақида ҳам гаплашсак. Чунки бугунги ўзбек тарихий прозаси шундай суҳбат учун бой материал берадиган даражага етди.

М. ОСИМ: Маъқул, бажонидил.

А. К.: Мен юқорида ҳам айтдим: дарҳақиқат ижодингизга назар ташласак, тарихий мавзуда Сиз деярлик ярим асрдан буён қалам тебратасиз. Менинг билишимча, Сизнинг бу мавзудаги дастлабки машқларингиз 30-йилларга тўғри келади. Айтайлик, Навоий мавзусига устоз Ойбек билан деярлик бир даврда қўл ургансиз, насрда биринчилардан бўлиб бу муборак симо характерини яратгансиз. Китобхонларни Сиз қандай қилиб тарихга қизиқиб бошлаганингиз, бу мавзу Сизни нимаси билан жалб эттанлиги қизиқтирса керак.

М. О.: Менинг ўзи асли касбим тарих муаллими. Навоий педагогика билим юртини битиргандан сўнг, 1926-1930 йилларда Москвада педагогика институтининг тарих-иқтисод факультетини тугатиб, 2 йил Самарқандда ўқитувчилик ҳам қилганман. Мен 1932 йилдан бошлаб Маориф Халқ Комиссарлиги қошидаги педагогика фанлари илмий-текшириш институтида кичик илмий ходим бўлиб ишлаганман. Тарихий мавзуга қизиқишим тарих ўқитиш методикаси билан шуғулланишимдан бошланган. Шу институтда ишлаб туриб, тарихни ўрганишнинг аҳамияти, уни ўқитиш методикаси ҳақида мақолалар ва китобчалар ёзганман.

А. К.: «Бошланғич мактабда тарих ўқитиш методикаси масалалари», «Тарих дарсларида такрорлаш методикаси» китобларини назарда тутаяпсиз шекилли.

М. О.: Худди шулар. Бу китобчалар методик характерда бўлса-да, уларда бир қатор янги фикр ва вазифаларни олға суришга ҳам интилганман. Ўзим тарихий романлар: Лев Толстой, Алексей Толстой, Валтер Скотт ва бошқаларнинг асарларини кўп ўқир, тарихий ҳикоя ва қиссалар ёзиш, юқорида айтилган фикрларни бадиий образлар орқали кўрсатиш тўғрисида хаёл суриб юрардим.

Кейин тарихий ҳужжатларни ўрганиб, секин-аста улуғ шахслар тўғрисида: Алишер Навоий, Ибн Сино, Спитамен, Темур Малик ва бошқалар ҳақидаги қиссаларимни шошмасдан ёзишга киришдим. Уларнинг сюжетларини тарихдан олдим, шунинг учун ҳикоя ва қиссаларимда уйдирма шахслар йўқ даражада.

А. К.: Сиз «уйдирма» деганда, албатта, бадиий тўқимани назарда тутаяпсиз. Дарҳақиқат, Сизнинг ҳикоя-қиссаларингиз ва Ойбекнинг «Навоий» романига қадар ўзбек тарихий прозасида тўқима сюжет ва тўқима қаҳрамонларга мойиллик кучли эди-да! Абдулла Қодирийнинг гўзал романлари, Айнийнинг тарихий асарлари аксарият тўқима сюжет ва қаҳрамонларга асосланган эди, узоқ ўтмиш ҳақида ҳужжатларга асосланган асарлар деярлик йўқ эди. Тарихий асарда ҳужжат билан ишлашни адабиётни асосан сизнинг авлод — Ойбек, Ҳ. Олимжон, М. Шайхзода олиб кирищди, десак ҳам бўлади. Аммо бошданоқ ҳужжатлардан кенг фойдалана бошлаганингизни мен тарихчи-олим бўлганлигингиз билан боғлайман. Ҳар қалай Сиз сюжетдан ҳужжатга эмас, ҳужжатдан сюжетга қараб боргансиз.

М. О. Аслидаям шундай-да, тарихда шундоқ қизиқарли ва драматик сюжетлар бор бўлган ҳолда, нима қиламан уйдирма воқеаларни ўйлаб чиқариб?!

А. К.: Бу гап умуман тўғри бўлса-да, уни қоидага айлантириш, назаримда, бирёқламаликка олиб келади. Бу усулга мойилликни Сизнинг ижодий-эстетик принципингиз, десак, тўғрироқ бўлар. Шунда биз тўқима сюжет ва қаҳрамонларга асосланган асарларни ҳам камситмаган бўламиз. Қолаверса, тарихий асарнинг қимматини белгилайдиган омил — унинг қай даражада ҳужжатга асосланганлиги, деб бўлмайди-ку! Тарихий роман — ўтмиш ҳақида аниқ маълумотлар етказиб берадиган қўлланма эмас. У — тўлақонли бадиий асар ва шунинг учун ҳам бадиийликнинг ҳамма қонунларига бўйсунади. Шунга кўра тарихий ҳақиқатнинг бадиий манзарага айланиши, яъни бадиий маҳорат масаласи тарихий романда ҳам бош меъзон бўлиб қолиши керак. Аниқ ҳужжатларга асосланган, лекин китобхон аччиқ данак егандай қийналиб ўқийдиган тарихий романлар кам дейсизми?!

М. О.: Бу гап ҳам тўғри.

А. К. Миркарим ака, назаримда, Сиз яратган тарихий асарларда, айниқса, икки мавзу етакчилик қилади. Булардан бири — миллий маданият, илм равнақига катта улуш қўшган аждодларимиз фаолияти ва, иккинчиси, тарихий-қаҳрамонлик мавзулари. Навоий ҳаёти ва ижоди ҳақидаги «Астробод», «Алишер Навоий ва Дарвешали» қиссаларингиз 1940 йилда яратилган эди. Кейинчалик Беруний, Ибн Сино каби олимлар, Спитамен, Темур Малик каби халқ қаҳрамонларининг образларини яратдингиз. Шу мавзуларга тез-тез мурожаат қилишингизнинг боиси нима?

М. О.: Буюк гуманист аждодларимизнинг образлари ёшларни ахлоқий ва маънавий жиҳатдан тарбиялашга ёрдам беради. Ўзини эмас, бошқаларни, халқни ўйлайдиган, илм-фан учун жонини фидо қилишга тайёр улуғ шахсларнинг ҳаёти ва маънавий жасорати ёшлар учун намуна бўлиб хизмат қилишига ишонганим учун бу образларга кўп мурожаат эттанман. Қаҳрамонлик мавзусидаги асарлар ҳам шу ният билан туғилган.

А. К.: Дарҳақиқат, бу асарлар ўз даврида катта аҳлоқий-маърифий аҳамият касб этган. Кенг китобхонлар оммаси, айниқса, ёш авлод Беруний, Ибн Сино, Спитамен, Темур Малик каби боболари ҳақидаги дастлабки тасаввурларни Сизнинг ҳикоя ва қиссаларингиздан олишган, десак муболаға бўлмайди. Тилга олинган шахслардан аксарияти ҳақида сўнгги даврда янги-янги асарлар пайдо бўлаётгани бу мавзунинг бугунги кунда ҳам долзарблигини кўрсатиб турибди.

Мана шу ўринда бир мавзуни ёритишда адабиётнинг икки авлоди вакилларининг ўзига хослигини солиштириб кўриш имконияти туғилади. Бу биз танқидчилар учун фавқулодда қизиқарли. Кўриб турибсизки, 70- ва 80-йилларнинг боши тарихий прозамиз тараққиётига янги катта тўлқин олиб кирди. Бу даврда О. Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси», «Кўҳна дунё», П. Қодировнинг «Юлдузли тунлар», Мирмуҳсиннинг «Меъмор» каби тарихий романлари ёзилди. Бу романларнинг кўпчилигини китобхонлар илиқ кутиб олишди. Тарихий насримизнинг ютуқлари ва айрим жиддий нуқсонлари ҳақида кўп гапирилди, ёзилди. Лекин мени бир нарса қизиқтиради: мана Сиз Ойбек, С. Бородин каби нуфузли адиблар билан бир сафда ўтмиш ҳақида қалам сургансиз. Сизнинг авлодингиз кўзи билан қараганда тарихий насримизнинг бугунги аҳволига қандай баҳо бериш мумкин, унда қандай ижобий хислатлар ва нуқсонлар кўзга ташланади?

М. О.: Сиз санаган асарларни ҳақиқатан ҳам адабиётимизнинг жиддий ютуқлари дейиш мумкин. Бизнинг авлод ҳаёти билан бугунги авлод ҳаёти ўртасида қанча катта фарқ — ўсиш бўлса, адабиётда ҳам шунчалик ўсиш бўлиши керак. Бу — табиий. Аммо, менимча, Ойбек, Бородиндан кейин ўтган давр ичида тарихий насримиз ўсган бўлса-да, баъзи салбий томонлар ҳам кўзга яққол ташланиб қолаяпти.

Бундай нуқсонлардан энг кенг тарқалгани ва қўполи — айрим ёзувчиларнинг ғоя учун тарихий ҳаққониятни қурбон қилишга тайёр эканлиги, деб ўйлайман. Лекин, айтишим кераккки, П. Қодиров бундан истисно: у сюжетни тарихнинг ўзидан олади, тарихий ҳақиқатни бузмайди. Баъзи ёзувчиларда эса айрим оддий нарсалар талқинида ҳам тарихий ҳақиқатга менсимасдан қараш қусури бор.

А. К.: Миркарим ака, имкони бўлса, шу нуқсонларни асарлар мисолида очсак, жуда фойдали иш бўларди.

М. О.: Агар бу суҳбатимизни менинг икки томлик «Сайланмам» чиққунича матбуотга бермайман, деб ваъда қилсангиз, сиз айтгандай қиламиз.

А. К.: Майли, ваъда бераман.

М. О.: Масалан, Мирмуҳсин «Меъмор» романида Улуғбек даврида Қўқон шаҳрини қўрғон билан ўралган катта шаҳар сифатида тасвирлайди. Шоҳруҳ уни қамал қилиб забт этади. Ҳолбуки, у вақтда Қўқон (Хўққанд) тўқай орасидаги қишлоқ бўлиб, 18-асрдагина шаҳарга айланган.

А. К.: Аммо «Меъмор» романи асосан бадиий тўқима сюжет асосида яратилган бўлиб, ҳужжатли асарга даъвогарлик қилмайди-ку?!

М. О.: У ҳолда аниқ жой номини ҳам атамаслик керак-да! Улуғбекни ҳам Улуғбек демаслик керак. Романда тўқимага ҳужжатлар ҳам қоришиб кетган.

Ёки О. Ёқубовнинг «Кўҳна дунё» романини олинг: унда тасвирланишича, Ибн Сино Ғазна шаҳрига келиб, беркиниб юради, ҳатто Ғазнавий билан тўқнаш келади. Ҳолбуки, Ибн Сино бу шаҳарга умуман келган эмас. Маҳмуд Ғазнавий қўлига тушмаслик учун эрон ҳукмдорларининг пойтахтларида бошпана излаб юрган.

А. К.: Аммо, Миркарим ака, ёзувчининг айниқса тарих ҳақида ҳикоя қилганда айрим анахронизм (ўзгартишлар) қилишга ҳаққи борлигини ҳам ёддан чиқармаслигимиз керак. Буни В. Г. Белинский ҳам алоҳида таъкидлаган. Ахир бу қўлланма ёки очерк эмас, романку! Синонинг Ғазнага келган ёки келмаганлиги роман учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга эмас. Ёзувчи айтмоқчи бўлган ғояни юзага келтириш учун уларни (Сино ва Ғазнавийни) тўқнаштириш лозим бўлган ва ёзувчи шундай қилган.

М. О.: Мен тарихий ҳақиқатни ғояга қурбон қилиш деганда, мана шуни назарда тутганман.

А. К.: Менинг тушунишимча, ижодкор қаҳрамоннинг айрим ҳаракатлари майдонини, ҳатто вақтини ўзгартириши (албатта, меъёр билан) мумкин. Энг асосийси шу шахснинг ижтимоий моҳияти зарар кўрмаслиги керак.

М. О.: Тарихга ўта эркин ёндошиш шундай нуқсонга ҳам олиб келади. Масалан, Маҳмуд Ғазнавий реакцион шахс бўлиш билан бирга диний илмлардан хабардор, ўта ҳушёр ва сергак одам бўлган. Унинг сохта Ибн Сино билан ҳақиқий Ибн Синони ажрата олмаслигига ишониб бўладими? У улуғ алломанинг суратини кўпайтириб, ҳар томонга юборган, уни Ғазнага юборишни эрон ҳукмдорларидан талаб қилган эди.

А. К.: Ахир бадиий ижодда шартлилик деган гаплар ҳам бор-ку, устоз!

М. О.: Бирини анахронизм десак, бирини — шартлилик деб атасак, тарихдан нима қолади!

А. К.: Бу гапингиз ҳам тўғрию, аммо сохта Ибн Сино — Ибн Файсал образи тарихий насримизга янги тип бўлиб кирди. Буни тан олиш керак.

М. О.: Дарвоқе, шу қаҳрамонларнинг исми ҳақида: романда майхона хўжайинига Маликул Шароб, сохта Ибн Синога Абу Шилқим ибн Шаҳвоний деб лақаб қўйилиши ҳам ғайритабиий. Ўша вақтларда бундай вулгар лақаблар қўйиш одати умуман йўқ эди.

А. К.: Бу гапингизга қўшилса бўлади. Чиндан ҳам Ибн Файсалнинг беўхшов лақаби бу жиддий ижтимоий типнинг моҳиятини бир оз бачканалаштириб қўйгандек тасаввур қолдиради. «Меъмор» романидаги Қораилон исми ҳам сохта ва схематик.

Шу муносабат билан тарихий асарнинг тили ҳақида Сизнинг фикрингизни билишни истардим. Бу масала кўп мунозара бўлади. Баъзилар тарихий асар тили тасвирланаётган замонга хос бўлиши керак десалар, баъзилар бугунги адабий тилда ёзилавериши керак, дейдилар. Ҳар қалай сўнгги даврда шу иккинчи принцип кўпроқ кўриниш бераяпти.

М. О.: Дарҳақиқат, тарихий асар ҳозирги адабий тилимизда ёзилиши керак, лекин персонажларнинг тилида тасвир этилаётган замоннинг руҳи қисман акс эттирилиши ҳам зарур. Масалан, эски замонларда халқ тилида сингармонизм қонуни ҳукмрон эди. Масалан, «борган» эмас, «борғон», «қўйган» эмас, «қўйғон» деб гапирар эдилар. Ҳозир йўқолиб кетган баъзи сўзлар истеъмолда эди, чунончи, илик (қўл), черик (аскар) каби ва ҳ.к.

Ҳар қалай, текстда тушунарли бўлиб турган ва атайлаб луғат кўриш шарт бўлмаган айрим сўз ва ибораларни қўллаш китобхонни замон руҳига яқинлаштиради ва асарнинг ишонтириш кучини оширади.

А. К.: Миркарим ака, охирги — «ижодий режаларингиз» деган анъанавий савол ўрнига бошқа бир нозикроқ савол бериб, фикрингизни билмоқчи эдим. Маълумки, кейинги даврда тарихий насримизнинг умумий кўтарилиши жараёнида ёш ёзувчилар ҳам фаол иштирок этишяпти. Мен бу ўринда Маҳкам Маҳмудов, Хайриддин Султонов, Зоҳир Аълам, Мирзапўлат Тошпўлатов, Исфандиёр, Алишер Ибодинов кабиларнинг ҳикоя ва қиссаларини назарда тутяпман. Булар анча-мунча пишиқ асарлар тақдим этдилар. Аммо, бу мавзуга қизиқишнинг «оммавий» тус олиши, жиддий тайёргарликсиз тарихий асар ёзишга ўтириш айрим ғоявий ва бадиий саёз асарларнинг ҳам юзага келишига олиб келмоқдаки, бу масалага жиддий қараш керак. Ёш ижодкорларимиз Сизга ўхшаш бу соҳада қалами қайралган устозларнинг ўгитига жуда муҳтож. Сизнинг уларга қандай тилакларингиз бор?

М. О.: Ёш ёзувчиларнинг тарихий мавзуда асар ёзишга уринишларини қоралаб бўлмайди, бизда ёзувчи истаган мавзусида асар ёзавериши мумкин — ижод эркинлиги ҳам шунда. Лекин ёшлар ўзлари акс эттираётган давр ёки ҳодисанинг ижтимоий моҳиятини яхши билишлари, улар ҳақдаги тарихий манбаларни синчиклаб ўрганишлари шарт. Тарих қўлланмасидан бирон фактни билиб олиб, шартта роман ёзишга ўтириш — бефойда иш.

Яқинда шундай бир воқеага гувоҳ бўлдим: бир ёш ёзувчи, оташпарастлик ҳақида умуман тасаввури бўлмаган ҳолда Муқанна тўғрисида қисса ёзибди. Табиийки, асарда бу ҳодисанинг талқини ҳам юзаки ва ҳатто нотўғри. Унинг қўлёзмасини ўзига қайтариб беришган ва, ўйлайманки, жуда тўғри қилишган.

А. К.: Миркарим ака, Сизни ҳам анча чарчатдим. Суҳбатимиз мавзуи қизиқарли ва мунозаралари, уни ҳали давом эттириш керак. Ўйлайманки, бу ерда айтилган гаплар иккаламизнинг мунозарамиз, уз фикрларимиз бўлиб қолади. Адабиё ҳодисаларга, назарий масалаларга қарашларимизда бир-биридан ярим аср фарқ қилувчи икки авлод нуқтаи-назари сезилиб турса-да, кўп масалаларда фикримиз муштараклиги ҳам сезилди. Бу суҳбатимиз адабиётимизга фақат фойда келтиради. Биз — бугунги ижод аҳли — фақат санъаткорлик соҳасидагина эмас, балки салобатлилик, тераплик, фидойилик, бағри кенглик бобида ҳам Сизнинг авлодингиз вакилларидан ҳали кўп нарса ўрганишимиз керак. Сизга катта раҳмат!

Сен баҳорни бошга кўтардинг
Гулбаргаклар тақиб сочингга.

АДИБЛАРНИ БОҒҚА ЧОРЛАДИ НАВРЎЗ

Мумтоз шоиримиз Муқимий:

Навбаҳор очилди гуллар,
сабза бўлди боғлар,
Суҳбат айлайлик, келинглар,
жўралар, ўртоғлар! —

деганларидек, Наврўз ижод аҳлини бу йил ҳам Дўрмон боғларига чорлади. Ёзувчилар ўзларининг катта-кичик юмушларидан, масъулиятли вазифаларидан бир дамгина халос бўлишиб, бир-бирлари билан эмин - эркин суҳбат қурдилар. Мавлоно Муқимийнинг:

Хуш бу маҳфилда тириклик
улфату аҳбоб ила,
Ўйнашиб, гоҳи табиатни
қилайлик чоғлар, —

сатрларини кўнгилдан ўтказдилар.

Ёзувчиларнинг ушбу ташрифи, сайру суҳбатлари боғларга ўзгача тароват бағишлади. Ҳа, ҳақиқатан ҳам ёзувчиларнинг Наврўз базми жамшиди, энг аввало, табиат билан, она ер билан дийдорлашувдан бошланди: ижод боғида адабиётимизнинг чинорлари саналмиш Одил Ёқубов, Саид Аҳмад, Пиримқул Қодиров, Тулапберган Қаипберганов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов каби устозлар қутлуғ ниятлар билан ниҳол тутдилар, кўчат ўтказдилар. Барчани Наврўз билан муборакбод этдилар.

Шоиралар Зулфия Мўминова, Фарида Бутаева, Санобар Фахриддинова, Раъно Раҳмон қизи, Муяссар Отажоновалар ўқиган шеърлар баҳор мушоирасига айланди.

Анжуман даврасини Ёзувчилар уюшмаси раисининг биринчи ўринбосари Йўлдош Сулаймон бошқарди.

Дастурхонга тортилган Наврўз неъматлари таъми, даврада изҳор этилган дил сўзлари тоти, ўқилган шеърлар, ижро этилган куй-қўшиқлар, рақслар завқи кўнгилда қолди.

Дилфуза НОРМУРОДОВА

Ўзбек мумтоз адабиёти билан шуғулланиб келаётган олимлар, адабиётимизнинг чинакам ихлосмандлари, Машраб ижодидан бохабар китобхонлар хатирчилик муаллим Жалолиддин Юсуповни яхши билишади. Бу камтарин инсон ўзининг ижодий меҳнати билан танилган. Профессорлар Ғайбулла Саломов ва Нажмиддин Комилов машрабшунос Ж. Юсупов ҳақида шундай ёзишади: «Жалолиддин Юсупов машрабона рутбали, камтарин «дарвеш» йигит. У Самарқанд вилоятининг Хатирчи туманида ўқитувчилик қилади, бирон-бир илмий даражага даъвогар ҳам эмас. Ёш авлод қалбига адабиёт сирларини сингдиришдай меҳнатидан топган даромадининг бир қисмию бутун бўш вақти Машраб учун бахшида. Жалолиддин фидойи тадқиқотчи, классик шеърнинг нозик-фаҳм билимдони, шунинг баробарида ҳусни хат соҳиби — истеъдодли хаттот ҳам».

Яқинда таҳририятимизга шоир Саъдулла Аҳмад Машрабнинг Ж. Юсупов нашрга тайёрлаган уч мухаммасини таклиф этди. Биз мухаммасларни газетада эълон қилиш арафасида С. Аҳмаддан машрабшунос Жалолиддин Юсупов ҳақида гапириб беришни илтимос қилдик.

— Мен Жалолиддин Юсупов билан 1974 йили танишганман. У 1946 йили Хатирчида туғилган, Самарқанд Давлат университетини сиртдан тугатган. Бобоси Мулла Жўрақул Ҳақбердиев, отаси Юсуф Ҳақбердиев ўзбек классик адабиётини чуқур тушуниб, тарғиб қилган билимдон инсонлар бўлишган. Улар Жалолиддиннинг қалбида адабиётга меҳр уйғотган, уни шу йўлга етаклаган маънавий устозларидир.

Машраб ижоди билан кўплаб олимлар шуғулланишган. Улуғ шоир меросини ўрганиш, тарғиб-ташвиқ этишда уларнинг хизматлари бисёр. Жалолиддин Юсупов эса умрини фақат Машраб асарларига бағишлаб келаётир. У бир неча йиллик ижодий меҳнатининг самараси сифатида Бобораҳим Машрабнинг асарларини йиғиб, нашрга тайёрлади. «Меҳрибоним қайдасан» деб номланган бу китоб 1990 йили нашр этилган. Бу мажмуани тайёрлаш жараёнида Жалолиддин республика илм даргоҳларидаги Машрабнинг ўттизга яқин қўлёзмасини пухта ўрганди, яна ўзининг қўлидаги ўн олти қўлёзмани синчковлик билан кузатиб чиқди. Шу тариқа улуғ шоиримиз Машрабнинг ҳозиргача энг йирик китоби чоп этилди.

Газетхонларнинг хабари бўлса керак, бу нашр ҳақида айрим танқидий фикрлар ҳам билдирилган эди. Китобни нашр қилиш чоғида йўл қўйилган хатоларнинг аксарияти нашриёт ходимларининг айби билан бўлган. Асарларни жанрига кўра тартиб беришдек оддий эътиборни талаб этадиган ишда ҳам пала-партишликка йўл қўйилгани шундан далолат беради. Ушбу нашрда Жалолиддиндан ҳам ўтган сакталиклар учрайди.

Китобнинг қўлёзмасини нашриётга Жалолиддин иккаламиз бирга олиб борган эдик. Ўшанда Машраб ҳақида унинг илмий монографиясини ҳам нашриётга топширдик. Тўплам олти йил деганда чиқди, монография эса йўқолиб кетди. Оқибатда Жалолиддин номзодлик ишини ёқлай олмади. Бироқ у бундан тушкунликка тушгани йўқ. Ҳозир унинг ўзи устоз, икки шогирди фан номзоди бўлди.

Хуллас, улуғ шоирнинг жонкуяр мухлиси, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси Жалолиддин Юсупов Машрабнинг ҳаёти ва айниқса, бадиий меросини тадқиқ қилишдек шарафли, айни пайтда ғоят мураккаб ишни давом эттирмоқда.

Топилма

МАШРАБ

МУХАММАСЛАР

Қудсийларга Каъбадин ортуқ сафодур амри пир,
Дийну ботинга ҳам чун кимиёдур амри пир,
Офтоби нури чашми ваззуҳодур амри пир,
Асли билсанг, кулли бу дардга даводур амри пир,
Хоки пойи кўзларимга тўтиёдур амри пир.

Пирга қўл топшурдунг, эмди мосувони ташлағил,
Эй жигарбандим, бу кун сан муддаони ташлағил,
Жумладин бегона бўлғил, ошнони ташлағил,
Хотирингдин дам-бадам ҳирсу ҳавони ташлағил,
Бохабар бўлгилки, бас, амри Худодур амри пир.

Бир такаллум айласа, сўзини сан Қуръонча бил,
Оғзидин гар куфр чиқса, куфрини иймонча бил,
Пир сани оташга солса, Жаннату Ризвонча бил,
Сояйи пирни ғанимат чун нури иймонча бил,
Охиратнинг йўлида пушти паноҳдур амри пир.

Бора-бора пир сани охир Худоға еткурур,
Хизматини яхши қилсанг, муддаоға еткурур,
Раҳматанлилоламийндек Подшога еткурур,
Амри пир бирла келибсан, Мустафога еткурур,
Қулли исёнингта ҳар дам зўр жазодур амри пир.

Машрабо, ҳар муриднинг орасида фарқи бор,
Мурда бўл, пирга ўзунгни ташлагил, эй марди кор,
Амри пирни гар улуғ тутсанг, кўрарсан сан дидор,
Амри пирни жо-бажо қилсанг, Ҳажи Акбарча бор,
Йўлдин озган осиларга раҳнамодур амри пир.

•

Жасад бегонадур, ул дамки, ногоҳ сардин айрилса,
Садафнинг қадри кам кўксида гавҳардин айрилса,
Чунон лабташнадур олам ки, баҳру бардин айрилса,
Харобе зуд топар ҳар мулкким сарвардин айрилса,
Бўлур маҳшарда шарманда агар раҳбардин айрилса.

Кўзунг олдида юрган нуктадонлар кетти, қон йиғла,
Ўзунгдек шердил бехонумонлар кетти, қон йиғла,
Суханни билгучи ширин забонлар кетти, қон йиғла,
Азизлар, мардлар, қадрдонлар кетти, қон йиғла,
Қаерга йўл топар уммат ки Пайғамбардин айрилса.

Дуруст ихлос қилгил, чун Жаннатни бермагил қўлдин,
Ўшал домони соҳиб тарбиятни бермагил қўлдин,
Бу йўлда шамъи бўлғил, анжуманни бермагил қўлдин,
Мудом тоатда бўл, Ризвони чаманни бермагил қўлдин,
Йитургай маслаҳатни шоҳ агар лашкардин айрилса.

Бу йўлда офиятлиғ одам билан Ҳаво кетти,
Кўзумни то юмуб очтим, Халили босафо кетти,
Ўшандоғ кўҳи Турда роз эшитган ул Мусо кетти,
Яқонгни чок этиб йиғла, ўшандоғ Мустафо кетти,
Аламдин ўртанур тифле агар модардин айрилса.

Дуруст этгил кўзунгнинг нури кетмай зиндагонингни,
Давомат тавба қил Шайтон олиб кетмай имонингни,
Кишидин бўйи дард келса, фидо қилмангму жонингни,
Муҳаббат йўлида барбод қилғил хонумонингни,
Етолмас манзилига мурғ болу пардин айрилса.

Сафар йўлидадурман манзилим ҳам ҳамдамим йўқтур,
Жаҳонни сел агар олса, мани ҳаргиз ғамим йўқтур,
Жароҳатли дилимга нафъйи қилған марҳамим йўқтур,
Дилимни кавлама, ўртанмакдин ҳеч камим йўқтур,
Топар Дўзахда жо ҳар банда чун Акбардин айрилса.

Кетар вақтида Машрабнинг дилига ганжи раҳмат бер,
Илоҳо, йўл йитурган осий умматларга Жаннат бер,
Мусулмон бандага Кўфрук ўтарда хуш саодат бер,
Дилига ҳар замон оташе гарми муҳаббат бер,
Етар мўмин Худога нафсдек кофардин айрилса.

•

Хонумоним бўлди чун барбод дастингдин, ажал,
Бўлмадим бир соате дилшод дастингдин, ажал,
Ҳеч вақте бўлмадим озод дастингдин, ажал,
Бўлмади ғамгин дилим обод дастингдин, ажал,
Дод дастингдин, ажал, бедод дастингдин, ажал!

Ушбу оламдин Одаму Ҳаво қилди сафар,
Бохабар бўл, Нуҳдек соҳиб азо қилди сафар,
Кўҳи Турда рози дил қилған Мусо қилди сафар,
Икки оламнинг чироғи Мустафо қилди сафар,
Дод дастингдин, ажал, бедод дастингдин, ажал!

Қайга борай ман букун тожи саримдин айрилиб,
Қайси ерга бош урай Пайғамбаримдин айрилиб,
Телмуруб қолдим бу кун ёронларимдин айрилиб,
Бу уйумнинг тўраси Искандаримдин айрилиб,
Дод дастингдин, ажал, бедод дастингдин, ажал!

Мисли булбулдек гулистондин айрилған ўзум,
Йиғламай найлай Сулаймондин айрилған ўзум,
Мисли Мажнундек биёбондин айрилған ўзум,
Юсуфи Мисрийки Канъондин айрилған ўзум,
Дод дастингдин, ажал, бедод дастингдин, ажал!

Йиғламай найлайки, чун рўзим сиё бўлди букун,
Ошноларни кўрунг, ноошно бўлди букун,
Не диловарларки туфроғ ичра жо бўлди букун,
Мустафодек зоти оламдин фано бўлди букун,
Дод дастингдин, ажал, бедод дастингдин, ажал!

Машрабо, умрунг абас ўтти, қўлунгда коҳ йўқ,
Бу жаҳонда бир ўзунгдек сийнаси афгор йўқ,
Сан ўзунгни ташлағил, Ҳақдин дигар ғамхор йўқ,
Чун назар қилдингки гўристондин ўзга жой йўқ,
Дод дастингдин, ажал, бедод дастингдин, ажал!

Нашрга тайёрловчи:
Жалолиддин ЮСУПОВ
Хатирчи

Афтондил
ЭРКИНОВ

ИЖОД ВА ФАЛСАФА

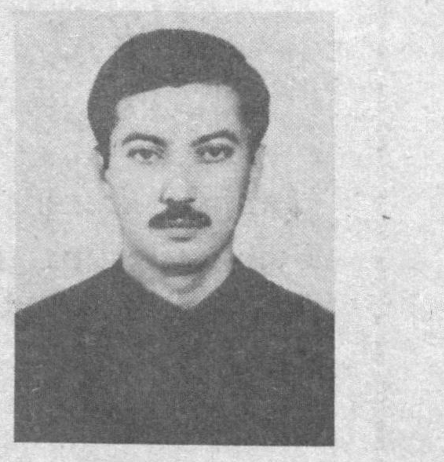

Кейинги икки йил ичида «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» саҳифаларида «Баҳс» ва «Жараён» каби рукнларнинг ташкил этилиб, уларда турли мақолаларнинг берилаётганлиги бизда ҳам эркин фалсафий-назарий ижодкорлик учқунлари пайдо бўла бошлаганлигини, бундай назарий йўналишдаги мубоҳасалар илмий ҳамда эстетик тафаккуримиз ошаётганини кўрсатмоқда. Айни пайтда фалсафий мушоҳадага чорловчи баҳсларда ижодкорларнинг кам иштирок этаётганлиги таажжубли ҳол. Балки бунга бизнинг фалсафий мушоҳадамиз заифлиги сабабдир.

Кейинги вақтда Ўзбекистон Бадиий академияси кўргазмалар залида турли мавзулар бўйича рассомлар кўргазмалари бўлиб турибди. Эътибор қилган бўлсангиз, авваллари расмлар аксарият бир хил йўналишда, сиёсий мавзуга яқин руҳда бўларди. Энди, мустақилликдан сўнг рассомчиликдаги мавзу ва йўналишлар турлича. Ғалати-ғалати манзаралар, ғарб санъати йўналишига эргашиш ва ҳоказо. Демак, ўзбек рассомчилик санъати фалсафий, рамзий теранлик сари интилмоқда. Рассомларимизнинг ишларини чет элликлар кўплаб сотиб олиб кетмоқдалар. Арзийдики, олишаяпти. Билмадим, рассомларимиз дунё фалсафаси ва унинг турли оқимларига доир адабиётларни қанчалик ўқишади, аммо уларнинг асарлари замиридаги ранг-баранглик, ўз йўналишини топишга интилиш маҳорати ошаётгани шубҳасиз.

Ўзбек адиблари ижодига фалсафийлик, балки, рассомчиликдаги каби тез синга олмас... Чунки ранглар тилидан кўра адабиёт тили мураккаброқ. Аммо шуниси ҳақиқатки, маҳоратнинг юксак даражадаги ифодаси асосида фалсафийлик етади. Бу аниқ. Зеро, Ч. Айтматов романларининг дунё миқёсига чиқиши ҳам инсон ва олам орасидаги муносабатларнинг фалсафий-бадиий талқини ҳисобига бўлган.

ЖАРАЁН

Ижод ва ижодкорликдаги фалсафийлик, албатта, бадиий асарда муайян давр, муҳитдаги воқеаларни тасвирлашга ҳалал бермайди. Масалан, И. С. Тургенев «Оталар ва болалар» романида XIX асрнинг 60-йиллари бошидаги рус жамиятидаги ўзгаришлар ва ислоҳот муносабати билан икки авлод орасидаги табиий зиддиятни тасвирламоқчи бўлган. Ҳатто асарини «оталар» авлодининг тарафини олиб якунлаш истагида бўлса-да, муаллиф ижод жараёнида қандай қилиб «болалар» авлодини ёқлаганини ўзи ҳам билмай қолганини таъкидлаган. Яъни, муайян давр кишилари ва муаммоларини тасвирласа-да, ижодкор теранликка интилар экан, фалсафий мушоҳада уни керакли, табиий ҳаёт мантиғига мос қирғоққа олиб чиқарди. Бизда эса ижодкорлар фалсафий тафаккурдан узоқроқ бўлиб, воқеликни ўз истаган мантиқларига йўналтирмоқчи бўладилар.

Ўзбек фалсафий ва бадиий тафаккурида ҳозир ўтиш даври намоён бўлмоқда. Бир хил йўналишдан халос бўлган ижодкорларимиз ичида турли фалсафий оқимлар, йўналишлар бўйича ижод этаётганлар учрамоқда. Бироқ улар озчилик. Бир файласуфни танийман. У халқимиз қадриятлари бўйича китоб ёзаяпти. Ундан аксиология — қадриятлар назарияси тўғрисидаги таълимот ҳақида сўрасам, бу атамани биринчи марта эшитяпман, дейди. Ўзининг соҳасига доир бутун бошли фалсафий таълимотни билмаган бундай кишидан қандай китоб кутиш мумкин? Айни вақтда «фалсафабозлик» ҳам юз кўрсатмоқда. Ҳозир, айниқса, ўтмиш адабиётидан тасаввуф фалсафасини топиш модага айланди. Исталган адибнинг бирор байтини келтириб, ундан тасаввуфий маъно топиш жуда осон бўлиб қолди. Шоирнинг номи билан мисол сифатида келтирилган байтни демаса, тасаввуф шеъриятига бағишланган бу каби мақолалардаги фикр-мулоҳазалар бир хил... Умуман, бундай талқин сохталикдан бошқа ҳеч нарса эмас.

Баъзан ёш ижодкорлар ғарб оҳангларида ижод этишса, уларни тақлидчиликда айблаймиз. Аслида оригинал ижоднинг энг қуйи босқичларидан бири — тақлид. Ҳамма гап бу босқичдан ўтиб, ўз йўлини топиб кетишда. Шу маънода дунёдаги фалсафий таълимотлар, ижодий усуллар, услублар билан қанчалик чуқур ва тез танишиш имконияти яратилса, бадиий тафаккур шунча бойийди.

Ижодкорларимиз ичида дунё фани ва санъатини билишга интилувчилари кам. Аксинча, бизда хаёл суриб, бир нарсалар ёзиб юрган ижодкор ўзининг дунёбехабарлигидан фахрланади. Ахир, дунёбехабарликнинг таркидунёчиликдан фарқи бор-ку! Ижодкорлик асосида чуқур фалсафий билим ва мушоҳада етишини ҳис қилибгина катта адабиёт яратиш мумкин. Хоҳ бадиий, хоҳ илмий кўринишдаги фалсафий мушоҳада ёшликданоқ бошланмаса, адабиётимиз тор, провинциал адабиёт бўлиб қолаверади. Ижодкорлигимиз ҳам ўз муҳитимиз доирасидагина машҳур бўлиш билан чекланади.

Албатта, санъатдаги фалсафийлик ижодкорнинг ўз қарашларини ифодалашга, ғояларини беришга ҳам йўл очади. Кўр-кўрона муайян фалсафадаги маълум ҳақиқатларни такрорлашнинг ўзи билан узоққа бориб бўлмаслигини ҳам унутмаслик керак. Ижодкор ҳар қандай фалсафага ўзидан бир нарса қўшса, ўз овози, услуби, бадиий таъсир этиш йўлини топсагина яратган асари қолади. Яъни, ўзбек адабиётида, аввало, ўнлаб турли фалсафий, рамзий асарлар пайдо бўлиб, муайян муҳит ҳосил бўлганидан кейингина унинг ичидан рақобатбардошлари ажралиб, ҳақиқий ўзбек фалсафий санъати намунаси вужудга келади.

Бундай теран ижодий муҳитни Истиқлол бераётган имкониятлар кафолатлаб турибди. Ҳамма гап ижодкорда, унинг маҳорати ва тафаккури кучида.

Сиз нима дейсиз?

ЁЛҒОН — ИСТЕЪДОДНИНГ КУШАНДАСИ

Шоир Рауф Парфи билан танқидчи Раҳимжон Раҳмат суҳбати

Раҳимжон РАҲМАТ: — Қадимда тирик шоирларни унчалик хуш кўришмаган. Ҳатто Платон ҳам утопик идеал жамиятига шоирларни яқин йўлатгиси келмаган. Балки Платоннинг гўзал хаёлий давлатида шоирларнинг ўзи яшашни истамаган бўлармиди. Коммунистлар ҳам адолатли жамият қурмоқчи эди. Лекин улар эзгу орзусини амалга оширишни шоирларни қатағон қилишдан бошлашди... Дунёда адолатга ташна, эзгулик байроғини баланд кўтарган қавм шоирлар. Собиқ мустабид тузум шароитида Истиқлол учун курашганлар ҳам шоирлар эди-ку!

Рауф ПАРФИ: — Шоир кўнглидан ўтган гапни гапирмай туролмайди. Шоирнинг кичкина ҳақгўйлигини дунёдаги улкан ёлғонларга қиёслаб кўринг: у бир оғиз гапи билан катта ёлғонларни ошкор этиб ташлайди. Шоир ёлғон, юзаки, сохта қўшиқ айтишдан қўрқади. Аниқроғи, шоирнинг ичидаги истеъдод қўрқади ёлғондан. Чунки ёлғон — истеъдоднинг кушандаси. Майли, ёлғонга озгина ёндошай, жиндай... жиндай... дейдилару аммо ўзларини бериб қўйганларини билмай қоладилар, сал ён беришнинг ҳам охири вой — руҳларини ўлдирадилар. Ёлғон ёзган шоирнинг руҳи ўлади. Санъат, маҳорат, усталик бўлиши мумкин. Санъат — ўрганиладиган, машқ билан ҳосил қилинадиган нарса. Лекин алданганда руҳ, яъни шоир синади. Буни синган шоирнинг ўзи ҳам сезмай, қулоч-қулоч шеърлар ёзавериши мумкин. Кейин билади. Балки билмас. Балки кейинчалик ҳушёр ўқувчилар шоирнинг руҳи ўлганлигини пайқайдилар.

Р. Раҳмат: «Шоир ва ўлим» деган туркум шеърлар ёзаётган экансиз...

Р. Парфи: — Мен XX асрда ўлдирилган шоирларнигина ажратиб олдим. Ўтган барча замонларда шоирлар қатағон қилиб келинган. Чунки улар жамиятларига мухолиф бўлганлар. Энг муросасиз одам — шоир. Шеърият — инсон руҳиятининг тарихидир. Шоир оддий одамларнинг оддий бўлмаган дардлари билан муроса қилади. Ҳозиқни олайлик. Ўта камбағал, ночор кун кечирган. Шуниям сувга чўктиришган. Сувнинг ичидан чиқма, шу ерда тек ёт, деб бошидан босишган. Демак, у бир гапни тинмай гапираверган-гапираверган, шунинг учун уни ўлдирганлар. «Қалам ҳақ бўлганидан ҳар кун боши кесилади», дейди ҳазрат Навоий.

Ҳар бир одамнинг Аллоҳга муножат қиладиган бир пок макони, жойнамози бўлиши лозим. Оқ қоғоз — шоирнинг жойнамози. Оқ қоғозни булғаган шоир имонидан айрилади, Аллоҳни унутади.

Санъатнинг барча турлари: мусиқами, рассомликми, шоирликми барчаси Аллоҳга муножат шаклидир. Бу дунёдаги барча илмлар Аллоҳни, Табиатни, Инсонни таниш учун, албатта.

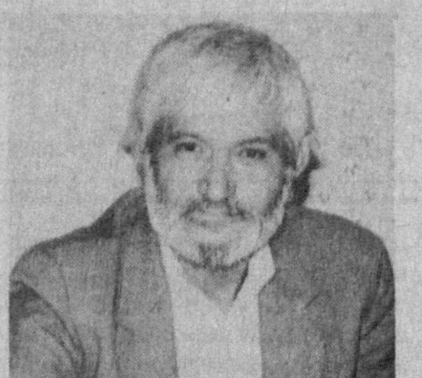

Р. Раҳмат: — Суқротнинг қисмати ёдимга тушди. Уни ўлимга ҳукм этганларидан кейин — файласуф ўшанда етмиш (!) ёшда экан — у кутилмаганда шеър ёзишга қизиқиб қолади. Яратган тушимга кириб, энди шеър ёзгин деб айтди, дейди файласуф. Дейдиларки, тез орада юз беражак ўлим ваҳимаси Суқротни шеър ёзишга мажбурлаган экан.

Сизнинг кўплаб шеърларингизда ўлимга қарши исён, норозилик оҳанглари сезилиб туради. Аксари шеърларингиз кимнингдир вафоти таъсирида ёзилган...

Р. Парфи: — Санъат — ўлимни тезроқ ва таъсирлироқ англатиш воситаси. Одамни ўз танидан узоқроқ яшайдиган бир нарса яратишга мажбурлаётган куч балки жисмоний ўлим даҳшатидир. Ўлим чинакамига даҳшатли ҳодиса. Лекин кўнгилдаги ўлим даҳшатини ҳам таҳлил қилиш мумкиндир. Балки ўлим даҳшати деганлари оғриқдан қўрқишдир. Ўлим оғриқ, қийналиш орқали юз беради, деб одам аслида оғриқдан қўрқар... Тушимда кўрганманми ҳушимдами, билмайман, бир қабр ёнида турибман. Қабртошда шундай ёзувни ўқидим: «Сен шайтонлар билан алаҳсираб юрибсан, мен эса ўз уйимдаман».

Безовта бўлсанг, жаҳлинг чиқса, мозорга бор, дейдилар. Мозорни бир марта айланиб чиққан одамнинг ичидаги нафс итлари юввош тортади. Санъат кўнгилни маънисиз шовқин, кир-чирдан тозалайди. Санъат билан мозорнинг орасида бир ажиб яқинлик кўраман. Ҳар иккаласида ҳам аждодлар руҳи билан мулоқотга киришилади. Мозор сукунат, жимлик билан руҳни тарбиялайди, санъат эса мунг ёрдамида кўнгилдаги касал туйғуларни даволайди. Санъат ҳам, мозор ҳам мияда босиқ, илоҳий нурга чулғанган мулоҳазалар пайдо этади. Кўчада бақириб-чақириб, ғийбату ҳасадга булғаниб юрганларнинг бари мозор ва санъатдан анча йироқ кимсалардир.

Мозор. Энг яқин одамларинг ўша ерда ҳамма нарсани жим тинглаб ётгандек... Ўлимни йиғлаётган одам — ҳаётни йиғлаётган одамдир.

Р. Раҳмат: — Яқинда ТошДУ талабалари билан учрашганингизда бир талаба шундай савол берганди: «Маъюслик сизнинг ҳамроҳингиздек...». Сиз шундай жавоб бердингиз: «Маъюслик менга ёқади. Ҳамма нарсанинг маъюс томонини тез илғайман ва қаттиқ таъсирланаман. Маъюсликдан кўнглим озиқ олади». Мен дарров хаёлан ушбу мисраларингизни такрорладим:

Ўксиб-ўксиб ахтараман
нур,
Қоронғуда бўлғайман адо...

Р. Парфи: — Бир дарахт. Сокин. Жим турибди. Маъюс. Бунинг устига ҳеч нарса демайди. Кўнгил шу дарахт томон интилади. Шу дарахт сени кўпроқ тушунадигандек. Ҳирингглаётган, вағир-вуғур қилиб юрганлар бу дарахтнинг ёнида пасайиб кетади. Дарахт жуда ақлли кўринади. У кўп нарсани биладигандек. Зарур бир гапни айтмоқчи бўляптими...

Ички бир туйғу билан сезганман: жуда кўп нарсани ҳис этиб, англаб турган кимсанинг ҳаёти қийин кечади. Ҳаётни жуда қисқа қилиб бўлиб олиб, буёғи меники, нариги ёғи билан ишим йўқ, дейдиган одам «омадли»дир. У уйига кириб, эшикни ёпади-ю, ўша ондаёқ дунёни унутди ва ўзини ҳаммадан кўра бахтли, деб ҳисоблайди. Аслида энг бахтсиз кимса ўшанинг ўзидир. Санъаткорнинг ҳислари, ҳатто уни қамаб қўйсангиз ҳам, ташқарида юради. Унинг миясида олам фожиаси айланади.

Фикрлайдиган, кўнгли нозик маъно-ишораларни илғайдиган инсонларнинг юрагини оғритадиган нарсалар бор экан, билингки, шоирга тинчлик йўқ, омонлик йўқ.

Р. Раҳмат: — Одам Атони руҳоний ҳаётдан айирган аёл экан. Розановнинг қизиқ гапи бор: «Қизлар, шон-шуҳратига алданиб, адабиётчига турмушга чиқманглар. Унинг фикру зикрини адабиёт ўғирлаб қўяди». «Пул дея ёқангдан олар хотининг», деган сатрларингизни эсладим. Сизни шеър ёзишдан қайтаришга, бошқача ҳаёт тарзига буриб юборишга уринган аёл бўлганми?

Р. Парфи: — Мен қизларга бундай маслаҳат берган бўлардим: «Қизлар, санъат аҳли орасидан ҳофизларга турмушга чиқинг, ўшаларни севинг. Ҳофиз бир жойга бориб, ўнта одамнинг кўнглини хурсанд қилади-да, санъати учун олган ҳақини опкелиб қўлингизга топширади».

Менинг ёруғ дунёдаги барча шодликларимга, фожиаларимга оила сабаб бўлган. Нафратланган бўлсам, оила сабаб, куйиб-ёнган бўлсам оила сабаб. Оила мен учун биринчи ўринда эди. Оилали одам шеърдан узоқроқ бўлгани маъқул. Мен шоир эдим, мен таслим бўлдим: оила қурдим... севганларим ёзганларимнинг ичида. Текширган одам, албатта, топиб олади.

Мен аслида идеалимдаги аёлни излаганман, шунга топинганман. Ҳаётдагиси эса ичимдаги Идеалнинг тимсоли эди. Мен уларни кечириб юборганман. Мен уларни жуда ёмон кўриб қолганим учун бутунлай кечириб юборганман. Оилам бузилган бўлса, ўзим айбдорман — оилам эмас. Ёзишимга халақит бермоқчи бўлгани ҳам бор эди. Ёдимда, мен ишлаяпман, дердим. Китоб ўқиш, таржима қилиш, шеър ёзиш — ҳаммаси ишлашимга кирарди. «Ишлаяпман, дейсиз, китоб варақлайсиз, ишлайман дейсиз, оқ қоғоздан бош кўтармайсиз. Сиз ҳам мундай одамларга ўхшаб пул тўланадиган иш қилсангиз бўлмайдими?», дерди. Бечора азбаройи қийналганидан шундай дерди. Боёқиш мен билан яшашга бардош беролмаган. «Шу билан яшайманми, абадий яшайманми», деб ичида ўйлаб қийналгандир. Аёлни бир соат ҳам унутманг, бир соат бир йилга сизни оиладан узоқлаштиради.

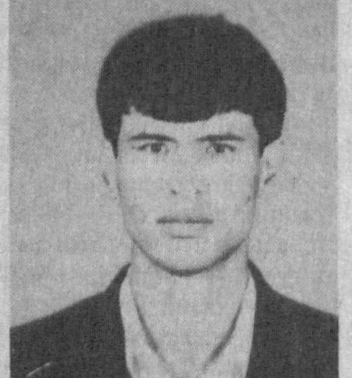

Р. РАҲМАТ: — Бирор марта шеър ёзишдан нафратланиб, қоғозни ғижимлаб, қаламни шарт синдириб ташламоқчи бўлганмисиз? Китс шеър ёзишни хунук, ёмон одат, деб айтган.

Р. ПАРФИ: — Шеър ёзишдан нафратланган пайтларим кўп бўлган. Рост. Шеър ёзолмай қолган кез шундай совуқ ҳис кечгандир. Аммо кўнгилда уйғонган завқ нафратни ювиб кетади. Дунёда шоирлар кўп, катта-катта кутубхоналар бор, шуларни ўқиб, бемалол яшаса бўлади-ку. Нега мен шеър ёзишим керак? Аммо Твардовскийнинг гапи бор: «Толстой бўлсанг ўзингга, мен ҳам шоирман!». Сал бошқачароқдир, ҳозир ёдимда йўқ. Бу ерда ўзлик, шахс ҳақида гап бормоқда... Яъни унинг ҳам ЎЗ СЎЗИ борлиги ҳақида.

Одамлар кучли, бақувват бўладилар, дарахтларни кесадилар, катта-катта тошларни ўрнидан силжитиб, ҳар томонга отадилар. Кучли одамга най чалаётган шоир керакмас. Най чалаётган одам ниҳоятда кулгули кўринади унга. Китснинг назарида, кучли одам шеър ёзмаслиги керак. Бошқа ишнинг бошини тутсин. Чала-чулпа туғилган, кўнгли бўш, ҳаммани кечира оладиган шоирлар, шоиртабиат кимсалар жисмоний кучли одамларнинг ғашини келтиради. Лекин шоирнинг кучи — ўзини енга олганида. Агар шундай шоир бизда бор бўлса.

Ҳар қандай одам қилаётган ишидан завқ олмаса кўнгли хижил бўлади. Завқ олиш — ижод жараёнини бошидан кечириш дегани. Завқланиш жараёни қизиқ. Завқнинг охири қизиқ эмас. Завқнинг охири уйқу бўлиши мумкин.

Мен ҳеч қачон ёзганларимдан қаноат ҳосил қилмаганман, кўнглим тўлмаган. Ижоднинг энг даҳшат жойи, фожеаси ҳам шу. Бир шоир бир кун: «Рауф ака, битта шеър ўқиб берай, зўр шеър ёздим», деди. У роҳатимни олдиндан бузиб қўйди. Олдиндан шеъри зўр эканлигини айтди. Ўша зўр шеърдан олишим мумкин бўлган завқдан мени маҳрум этди.

Шеър ёзиш — покланиш дегани. Покланиш кўнглимни хурсанд этади.

Мен ўзим учун ёзаман, ёзаётган пайтим янги уйланган йигитдек ҳаяжонланаман. Кейин қизиғи йўқ, ҳатто бегонасираб қарайман, тезроқ ажралишгим келади.

Озод Шеърнинг дарахти осмонга қараб эмас, ўз ичига, ўз илдизларига қараб ўсади.

Ёлғон ва хиёнат биз билган дунёдаги жамики гўзалликларнинг умрзоқ жаллодларидирлар...

Алпомиш авлоди, Турон боласи
Силтаб отса титраб кетади майдон.

ЭШИТГУЛИК ЭЛДА КЎП...

Узи чўққи соқол, ҳар икки гапининг биттаси мақол, ўнлаб гапирса ҳам ўйлаб гапирадиган бир дарвишнамо одам бўларди, биз томонларда...

«Отининг тушови йўқ, гапининг ушови йўқ» дерди ҳуда-беҳуда гап сотаверганларни кўрса. «Дамдор ҳам эмас, тиғдор ҳам» дерди. Унча очилмай, оғзини жуфтлаб-жуфтлаб, аммо қимтиниб-симтиниб ўтирганларни кўрса. «Эшитгулик элда кўп, эшак минган йўлда кўп», деяр эди-бировга гап уқдиришдан олдин ва албатта, «Ўвлар-а, ўвлар, калласида ҳе нима йўвлар», деб қўшиб қўярди.

Бизнинг қишлоқда муқим туриб қолган шу одамдан кўп ҳикоятлар эшитганман. Гап бошлашдан олдин худди дуо қилаётгандай: «Эл бўлинглар, элчивойлар, эл бўлинглар», — дер эди худди бу гапни бизга эмас, ўзига айтаётгандай қилиб, — селдан қочинглару элдан қочманглар. Деволингни бўйини бел билади, эртага не бўлишингни эл билади». Гоҳо маъюсланиб, бизларни мутлақо унутгандай хиргойига тушиб кетарди:

Нонни боғла белингта йўл олдида,
Юзинг шувит бўлмасин эл олдида.
Дўппинг учса бошингдан — елга югур,
То-ош чиқса ошингдан — элга югур...

Ҳаммаси ёдимда қолмаган. Хиргойи қўшиқлари гоҳо соатлаб давом этар, баъзи мисраларни қайта-қайта айтар эди. Биз ўшанда англаб-англамаган, китобларимизда ҳали ўқиб улгурмаган сўзлар, иборалар худди ипга тизилган маржондай қуюлиб келаверарди, назаримда. Охири чарчаб қоларди, кўзлари жиққа ёшга тўларди. Ва бирданига, худди бир нимани эслаб қолгандай: «Элда гап кўп!», дердида этаклари барини қоқиб, шаҳд билан ўрнидан туриб кетарди.

Наврўз арафасида Андижон томонларда эдим. Марҳум дўстимиз Мирзакарим Пирматов туғилиб ўсган Бўзга ўтдим. Бугун бугун республика яхши танийдиган педагогика билим юрти талабаларининг Наврўз байрами устидан чиқиб қолдим.

Биз томонларда ҳамма гап, оддий ахборот ҳам озроқ лофи билан айтилади. Бировга бир нима десангиз «Лофи биланми, лофсизми?» деб сўрайди. Мен ҳам шу анъанага мувофиқ бироз лофи билан айтай: Тошкентда шоирман, ёзувчиман, деб юрган аҳли қалам борки, Бўзга бориб, шу ўқув юртида меҳмон бўлмагани, гуллаган жийда ҳидига тўймагани йўқ. Бир гал олим устозларимиздан бири: «Тўлан Низом бу кетишда «училиша»ни адабиёт институтига айлантирвормасайди ҳали», деганди лутф қилиб. Негаки, йилўн икки ой ҳассос шоира Саида Зуннунова номидаги бу даргоҳда байрам, ижодий учрашув, кўрик-танлов, адабиётга, санъатга, маънавиятга бағишланган турфа хил тадбирлар ўтказилади.

Байрам шодиёнасида ўтирар эканман, ўша ёшлик йилларимиздаги дарвишнамо эртакчини эсладим. Элда гап кўп, деяр эди у киши ҳар икки гапнинг бирида. Бу ҳикматта яна бир бор ишонч ҳосил қилдим. Кўпинча шаҳарда димиқиб ўтираверамиз. Чор-атрофимизда, олис кенгликларда, водийларда қайнаётган, янгиланаётган ҳаётни, янгиланаётган одамларни, янгича қарашларни, янгича уйғонишларни сезмай қоламиз. Халқ ўйинлари, халқ қўшиқлари, беғубор шўхликлар-шодонликлар, халқона донишмандликлар, мастона рақслар, ҳазил-ҳузул орасида билдирмай «чимчилаб» кетишлар, иболи таъналар, нозли эркаланишлар қатидаги қаймоқтаъмли дилбар аразлар... Буларнинг ҳаммаси бугун Наврўз туфайли яна бир бор юзага қалқиб чиқди. Куй бўлиб, қўшиқ бўлиб, чистону лапар бўлиб:

Оқ теракми, кўк терак,
Сиздан бизга ким керак?
Оқ теракми, кўк терак,
Бугун бизга ким керак?

Оқ терагу, кўк терак,
Кўкдан кийибди яктак,
Бугун бизга, акажон
Сиз кераксиз, сиз керак...

Айтишув давом этади. Қизлар бўш келишмайди. Белларига шойи белбоғлар боғлаб, шаддод қадамлар билан ўртага чиқишади:

— Бугун бизга мард йигитлар керак, садоқатли ёрлар керак, миллат корига ярайдиган элпарвар шунқорлар керак. Истиқлолни кўз қорачуғи мисол асрай оладиган марди майдонлар керак. Юртимизга тинчлик керак...

Кейин «чимчилашга» тушишади: «Бугун бизга қўли очиқ ҳомий раислар керак, қаттиққўл, аммо адолатли ҳуқуқ посбонлари керак, тошт тарозиси тўғри бозорқўмлар керак...»

Эшитгулик элда кўп, деганлари шу эмасми...

А. МЕЛИБОЕВ

Ёмғирга чўмилган тиниқ шамоллар
Қуёш нурин сепар қизлар юзига.

Йўғрилиб ёнади йигит хаёллар
Гулдор либосларнинг рангтин исига.

27 март — Халқаро театр куни

МИЛЛИЙ ТЕАТР ТАБИАТИ

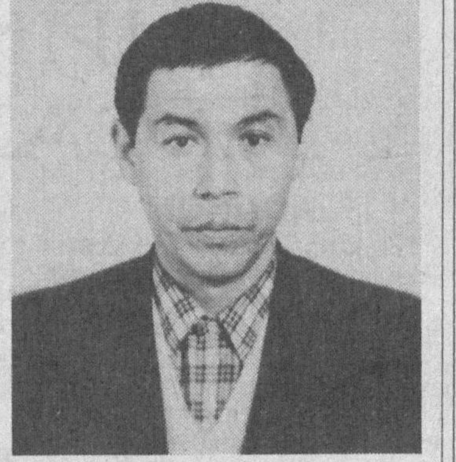

Табиат ва томоша, ўйин-кулгу ва табиат, яъни табиат ва санъат бир-бирига чамбарчас боғлиқ. Ушбу икки моддий ва маънавий қутб бир-бирига инсон орқали боғланади. Инсон — табиатнинг кўзгуси. Аммо табиат деганда фақат ташқи табиатни, атроф-жавонибни эмас, инсонларнинг ички табиатини, ўзига хос феъл-атвори, онгу шуури, кечинмалари-руҳиятини ҳам назарда тутмоқ лозим. Инсон ўз туйғуларини ўйин-кулгу — санъат орқали ифодалайди ва шу орқали воқеликка муносабатини билдиради.

Шу маънода санъатга берилган Форобий таърифининг маъноси янада кенгаяди: «Шеърият — табиатга тақлиддир».

Айтмоқчиманки, Наврўзнинг бадиий ижодга, санъатга, бадиий ижоднинг Наврўзга дахли беқиёсдир. Шунинг учун соҳибқирон Амир Темур таваллудига бағишланган театр санъати фестивалининг ҳам «Наврўз-97» деб аталиши бежиз эмас.

Бу йилги Наврўз шодиёналари санъатда шу фестивал билан бошланди. Бунинг рамзий маъноси бор. Театр санъатида ўзимизнинг миллий қадриятларимизга, ўзлигимизга қайтишнинг Амир Темур қиёфасини яратиш билан бошланганлиги — Наврўздир. Аслида бу жараён санъатда 1996 йилдан—бобокалонимизнинг 660 йиллиги нишонланган пайтдан бошланган. Йил бошиданоқ Абдулла Ориповнинг «Соҳибқирон» драмаси Муллатўйчи Тошмуҳамедов номидаги Қашқадарё вилоят мусиқали драма ва комедия театрида саҳнага қўйилди. Ушанда спектаклни биринчи бўлиб саҳнага қўйган истеъдодли режиссёр Абдураҳмон Абдуназаров билан учрашдик. Мустақиллик байрами кунлари у «Шуҳрат» медали билан тақдирланди. «Наврўз-97» театр санъати фестивалида биз яна кўришдик.

Мукофот соҳиби билан кечган суҳбат, асосан, «Соҳибқирон»ни саҳналаштириш жараёнига бағишланди. Шу баҳонада мен Абдураҳмон Абдуназаровнинг режиссёрлик фаолияти, келгусидаги ижодий режалари, орзу ва ниятлари билан танишдим, ўзбек миллий театри анъаналари, саҳна имкониятлари, актёрлар ва режиссёрлар маҳорати ҳақида қизиқарли маълумотларга эга бўлдим.

* * *

— Мени 1996 йилнинг январ ойида «Соҳибқирон»ни саҳналаштиришга таклиф қилишди. Абдулла Ориповнинг ижоди билан илгаридан яхши таниш эдим — «Жаннатга йўл»ни қўйгандим. Шунинг учун асарни ўқимай турибоқ рози бўлдим. Режа бўйича премера 18 февралда. Вақт жуда зиқ. Бирдан: — Қўлёзмани беринглар, қўлёзмани, — дедим. 8 апрелга спектаклнинг хомроқ вариантини тайёрладик. Уни қайта ишлаш мумкин эди. Бироқ имкониятларимиз чекланганини сезилди... Орада икки-уч бора Абдулла аканинг ҳузурига келдим. Тўққиз соатлаб столга мук тушиб ишладик.

Бизнинг театрларда Европа услубларига қизиқиш мавжуд. Менга бу маъқул эмас. Ахир, ўзимизнинг ўзбекона йўллардан четлашиб кетаяпмиз. Кўпроқ ана шу ўзбеконаликка эътибор бердим. Асарни ишлаш жараёнида асосий мазмундан четлашмаган ҳолда жузъий қисқартишлар бўлди.

Шу вақтгача Амир Темур ҳақидаги тасаввурлар бизда тўлатўкис шаклланмаган эди. Асарнинг пафосидан мен шуни тушундимки, бизга ҳозирги замонда Амир Темурдек шахс керак. Ана шу мазмунни саҳнада ифодалашга ҳаракат қилдим. Соҳибқирон Темурни доимо ҳаракатда тасвирлашга интилдим. Сабаби, улуғ мақсадни кўзлаган одам майда-чуйда нарсаларга эътибор бермайди. Амир Темур халқини, миллатини ўйлаб доимо безовта. Унинг вужудида улуғ мақсадларни кўзлаган ғайрат жўш уради...

Рассом Азамат Сатторов билан Европада қабул қилинган йўллардан иложи борича қочдик. Ўзбек театри анъаналари устида ишладик.

Спектакл иккита вариантга мўлжалланган эди. Биринчи вариант оммавий томошага мўлжалланган бўлиб, уни очиқ майдонда ҳам қўйиш мумкин. Иккинчи вариант зиёлилар, интеллектуал томошабинлар учун. Унда кўпроқ фалсафий маъноларга урғу берилган.

Амир Темур ролини ёш актёр Музаффар Тўрақулов ўйнади. У саҳнада яхши фикрлайди. Бу — ҳозирги замон актёрлари учун ноёб фазилат. Спектаклнинг муваффақиятли чиққан ўринларида унинг ҳам хизмати бор.

Бироқ спектакл устидаги изланишларни ҳали ҳам ниҳоясига етди, деб ҳисобламайман. Биз имкон топиб, мукаммаллик сари интилиб бораверамоқчимиз...

— Абдураҳмон ака, «Жаннатга йўл» ва «Соҳибқирон»дан бошқа яна қайси асарларни саҳналаштиргансиз?

— Ўш театрида Ҳусайн Жовид қаламига мансуб «Умар Ҳайём» драмасини, Воронежда «Мирзо Улуғбек»ни, Андижонда «Гулсара»ни, Чингиз Айтматов асари асосида «Тўлғаной»ни... Қашқадарёда «Тобутдан товуш» ва «Нурхон»ни... Аммо... Ҳамзанинг бир актли песалари асосида тайёрланган «Кичик томошалар» спек-так-лим... мени ўзига ром эттан орзу ва армоним, изланишларим самараси эди. Ҳатто мустақилликдан илгариги даврларда уни саҳнадан олиб ташлашганди. Мен унда миллий театримизнинг унутилган йўлларини тиклашга интилганман...

— Келинг, ўша миллий театр, ўзбекона услуб ва анъаналар ҳақида гаплашайлик. Унинг муҳим хусусиятлари нимада?

— Ўзбек миллий театри очиқ майдонларда кундузлари намойиш этилган. Кечқурун қўйилганда машъалалар ёқилган. Ролларни эркак актёрлар ижро этишган. Актёрлар ҳаракатида кўрсатиш, намойиш этиш хусусиятлари устивор бўлган. Образни аниқлаштириш учун бўрттириш усуллари ишлатилган. Зарур ҳолларда махсус ниқоблардан фойдаланилган. Ўзига хос пардозлар, гримлар мавжуд бўлган.

Ўзбек миллий театри илдизларидан бири — қизиқчилик театри. Қизиқчи-актёрларнинг номи ёнига қизиқ сўзи қўшиб айтилган. Шундай машҳур қизиқчи актёрлардан бири Зокиргов...

— Э, тўхтанг, мен Абдулла Қодирийнинг «Меҳробдан чаён» романининг «Хон кўнгил очмоқчи», «Қизиқлар» номли бобларида Зокир-гов ҳақида ўқиганман. Зокир-гов шогирдлари билан Худоёрхон ҳузурида томоша кўрсатади. Ҳа, ҳақиқатан ҳам улар майдонда театр қўйишади. Ёзувчи бир-иккита песани тўлиқ тафсилоти билан тасвирлаган: «Бир вақт бордон эшигидан банорас тўн кийиб, ўнг қўлига асо ушлаган ва сўл қўлида адрас рўймолға тугиклик китоб кўтарган, шайхулислом Валихон тўра (Зокир-гов) кўринди. Шайхулислом каби қадди бир оз букик, икки тарафга мойил эди. Барчанинг кўзи ва диққати ҳар икки шайхулисломда бўлди. Хон ёнидаги ҳақиқий шайхулислом эса қип-қизарган ва ҳар он «тавба» деб қўяр эди.

«Шайхулислом» йўл устида тўхтади ва ерда тушиб ётган бир нарсани асосининг учи билан текшириб кўрди ва туртиб четка чиқарғач, йўлида давом этди. Кўбчилик чидалмади, гурр этиб кулиб юборди. Валихон тўранинг ўзи ҳам тавба аралаш кулиб қўйди. Чунки Зокир-гов ҳеч бир нуқсонсиз муқаллид бўлмоқда эди. Жойнамоз ёнига етди, асосини шайхулислом асоси ёнига тиради, кафшини ешиб жойнамозға чиқди. Ўлтуриб китобини тизасига қўйди ва пичир-пичир дуо ўқуб юзини сийпади.

«Шайхулислом» у ёқ-бу ёқни қарагандан кейин чақирди:

— Мирзо Ҳамдам-ҳой, мирзо Ҳамдам-ҳой!

Кулгу кўтарилди, айниқса, шайхулислом ёнида ўтирган домлалар қаттиғ кулдилар.

— Мирзо Ҳамдам-ҳой!..

Бордондан Баҳром чиқди, ул ҳам муллаёна кийинган эди»...

Томоша шу тарзда давом этади...

— Қизиқчилик театри, асосан, Қўқонда ривожланган. Бухорода хонлик ҳузурида эса мусиқали драма театри бўлган. Бундан ташқари, юзлаб сайёр гуруҳлар шаҳарма-шаҳар кезиб, халқ кўнглини хушнуд этган. Алоҳида театр мактаблари фаолият кўрсатган. Аммо ўзбек театри билан ўзбек циркини чалкаштирмаслик керак.

Ўзбек миллий театрида томошавийлик кучли. Асарлар асосан кенг оммага мўлжалланган, халққа хизмат қилган, унинг манфаатларини кўзлаган. Сиёсатдан жиндай қочган ҳолда одамларга хушнуд кайфият бағишлашга ҳаракат қилинган.

Мана шу ғояларни амалга ошириш ниятида «Мулоқот» театрини туздим. Театрим жуда камбағал. Баъзан бир йилда биттагина асарни ишлаймиз. Аммо имкон борича санъат олдида уялмаслик учун ижод қиламиз. Бу зиммамизга катта масъулият юклайди. «Мулоқот»да Ҳамзанинг кичик асарлари асосида «Ҳамзанинг номаълум театри» номли спектаклни саҳналаштирдим. Асар Ўзбекистон театрлари фестивалида бош совринни олди. Сўнг Италия, Франция, Белгия сафарларида бўлдик. 1992 йилда машҳур «Авелон» фестивалида қатнашдик. Йигирма мартадан ортиқ саҳнага чиқдик. «Авелон» театри фестивалида бир кунда 200 та театр қатнашди. Шулардан 9та театр расмий таклиф этилган эди. Биз ҳам ўша тўққизлик ичида эдик. Айни кунларда Германия билан ижодий мулоқотда ишляпман. Бутун дунё миқёсида ўтказиладиган «Ипак йўли театр саёҳати» дастури лойиҳасида иштирок этаяпман. Унда Ипак йўли бўйлаб сайёр театр ўйинлари ўтказилади. Ҳар бир мамлакатга борилганда томошалар ўша ерлик халқнинг оммавийлашиб кетган халқ достонлари, машҳур асарлари асосида бойитилади. У бир неча тилда бўлади. Қай мамлакатга борилса, ўша ер аҳолиси тилида сўзланади, томоша қўйилади. Бу — театр карвони.

* * *

Майдоннинг имкони саҳнадан-да кенг, — дейди суҳбатдошим — Майдонда ўйнаш саҳнада ўйнашдан мушкул. Майдоннинг чор атрофи очиқ — томошабинлар гир айланиб қуршаб олишади. Воқеа-ҳодисалар кечаётган ернинг, қаҳрамонлар ҳаракатининг ҳамма ёғи — орқаси, олди, ён томонлари ҳам одамлар нигоҳидан яширина олмайди. Саҳнанинг орқаси, икки ёни тўсиқ. Фақат олд томони очиқ. У ҳам аҳён-аҳёнда пардалар билан тўсиб турилади. Ана шу тўсиқлар қаҳрамонларнинг барча ҳаракатини намоён этмайди. Улар саҳнага истаганча кириб-чиқаверишлари мумкин. Очиқ майдонда эса, ўртага бир кирган артистларнинг қайтиб чиқиши душвор. У то асар охиригача томошабинлар эътиборини ўзида тутиб туриши, назардан қолмаслиги, ўртадаги ҳаяжонни қиёмидан туширмай сақлаши лозим. Бунинг учун қанча санъату маҳорат керак. Акс ҳолда томошанинг қиммати бир пул.

Халқимиз тўрт томони ёпиқ бинода томоша кўришмаган. Бир томоша тугаб, бир оздан сўнг қўйилганида яна тумонат одам йиғилган. Санъаткорлар бир асарни бир кунда бир неча марта ижро этишган. Ҳар сафар томошабинлар гавжум бўлган. Санъаткорлар майдонда донг таратганлар, халойиқ олқишини забт этишган. Ҳатто бир томошада ҳомиладор аёл ҳаяжонининг зўридан туғиб қўйганини кўрганман...

Бироқ саҳнанинг ҳам ўзига яраша имконияти бор, Уни илғаш, ифода воситасига айлантириш режиссёр маҳоратига боғлиқ. Мисол учун, шеъриятнинг асосий қуроли сўз. Аммо шоир сиёҳ ва қоғозни ҳам тасвир воситасига айлантириши мумкин. Қаранг, қоғоз — оқ, сиёҳ — қора. Шеър сатрлари қора рангда оқ қоғозга тушади. Ана шу оқ-қора ранглардан муайян тасвир ва шакллар яратиш мумкин. Ғайрат Абдулҳамид деган бир ёш шоир ёзади:

Оқ қоғоз,
кечирасан
Юзларингни чаплоқ этганим
учун
Мен ҳаёт расмини чизмоқчи
эдим —

Бу оқ қоғоз ва қора сиёҳнинг тасвири. Моддий эмас, маънавий, тасаввурдаги ифодаси. Ҳаётнинг ўзи шундоқ чаплоқ, ажибужи эди, демоқчи шоир. Бу гўзал образ. Аммо асл — моддий ифода ҳам бор:

Севаман...
Севаман...
Севаман...
Бир қиз тушиб келар сўз зинапоямдан.

Ушбу шеърда сўз санъати ва тасвирий санъат уйғунлашган. Сўзлардан ясалган зинапоялар шундоққина кўриниб турибди. У моддий — ҳақиқатан ҳам мавжуд. Қора сиёҳ билан оқ қоғозга чизилган. Бу тасвирий санъатга тегишли. Шеърнинг мазмуни эса сўз санъатига даҳлдор. Сатрлар муаллифи - ёш шоир Низом Норқобил.

— Саҳнада ҳам, майдонда ҳам бунга ўхшаган ўзига хос ҳолатларни кўп кузатганман, — дейди Абдураҳмон ака — Умуман ижодкорнинг, санъаткорларнинг имкониятлари кенг. Фақат уни кўриш ва яратиш керак.

* * *

Биз яна бадиий ижоддаги янгиликлар ҳақида, санъатдаги хилма-хил услублар тўғрисида кўп суҳбатлашдик. Мана шу гурунглар ниҳоясида мен шунга амин бўлдимки, санъат соҳасида яратилаётган ҳар бир янгиликни Наврўзга қиёслаш мумкин.

Зотан:

Наврўзнинг қадами қутлуғ бўлиб, баҳорнинг яхши келиши мўл-кўл ҳосилдан, булиқ ўтлоқлардан, мол-ҳолларнинг, чорваю йилқиларнинг сутига-сут, этига эт қўшилишидан, бошларнинг, уюрларнинг кўпайишидан — иншооллоҳ, болаларимизнинг насибаси бутун бўлишидан дарак беради. Санъат Наврўзи пойқадамининг хуш келиши эса миллатимиз маънавият хазинасини янада бойитишга, халқимиз кўнглини кўтаришга, успирин фарзандларимизни руҳий комилликка интилтиришга замин ҳозирлайди. Ижодкорлар яхши ният билан шу заминга эзгулик уруғини экадилар.

Қадаминга ҳасанот, НАВРУЗ!

Рустам МУСУРМОН

УСТОЗ

Ҳунардан унар

Гўзал нақшлар билан безатилган иморатларни ҳайрат-ла кузатамиз. Бундай нафис санъат ижодкори бўлган устанинг сеҳрли бармоқларига тасанно ўқирканмиз, беихтиёр «Устозингга балли», деб қўямиз. Ҳа, қайси соҳада бўлмасин, уқувли шогирднинг меҳнати устоз хизматларини юзага чиқаради, кишилар раҳматига сазовор этади. Бизнинг қаҳрамонимиз Маҳмуд Тўраев ана шундай бахтли устозлардан.

Бугунги кунда у республика бадиий билим юртида ёшларга халқ амалий санъатининг нозик сирларидан сабоқ бериб келмоқда. Инсон ўзидан кейин яхши ном, яхши зурриёт, яхши шогирд қолдириш истаги билан яшайди. Мен ўз кузатишларим, билим юрти ўқитувчи ва талабалари ҳамда Маҳмуд ака билан суҳбатимдан сўнг моҳир уста ва меҳрибон мураббий ҳаётида бу уч истакнинг рўёбга чиққанига гувоҳ бўлдим.

Буларнинг ҳаммаси эса жуда оддий бошланганди. Оддий деҳқон оиласида дунёга келган Маҳмуд ака расм чизишга жуда эрта қизиқди. Ундаги қизиқишни пайқаган устози, марҳум Зиёдулла ака Ҳакимов уни тўгаракка олиб борди. Шу-шу расм солиш, турли нақшларни ишлаб, уларга сайқал бериш Маҳмуд Тўраевнинг ҳаёти мазмунига айланди.

Ҳозирга келиб у киши ишлаган хонтахталар, қаламдону гулдонлар, турли шаклларни кўриб ўзингизни рангларнинг гўзал оламига кириб қолгандек ҳис этасиз. Улардаги ҳар бир чизиқ, ҳар бир ранг устанинг нозик дидидан, санъатга чин меҳридан далолат беради.

Лекин Маҳмуд ака билан суҳбатимиз осон кечмади. У ўзи ҳақида, ижоди ҳақида гапиришни кўпам ёқтиравермайди. Ниҳоятда камтарин ва камгап. Чунки у «ижодимнинг сара гулларини ҳали санъат гулзоридан уза олмаганман», дейди. Шунинг учун биз Маҳмуд аканинг ҳамкасблари, шогирдларини суҳбатга тортдик.

— Устознинг энг катта фазилатлари камтаринликларидир, — дейди билим юрти директори Ғуломжон Мирзаев. — Муҳими, ана шу хислатини шогирдларига ҳам сингдира олган. Ҳозир у кишининг 100дан ортиқ шогирдлари бор.

Ўрнак бўладиган яна бир томони, Маҳмуд ака ўз устида тинимсиз ишлайди. Изланувчан, янгиликнинг орқасидан қувувчи инсон. Ўтган йили билим юртимиз ўқитувчилари ва талабалари Маҳмуд ака бошчилигида Покистонда бўлдик. У ерда ташкил этилган Ўзбекистон галереясини безаш ишларида қатнашдик. Маҳмуд аканинг иш жараёнидаги ғайрат-шижоатини кўриб, ҳаммамизнинг ҳавасимиз келди. Покистонлик дўстларимиз бизнинг ишимиздан хурсанд бўлдилар.

Маҳмуд аканинг шогирдларидан бири Музаффар Болтаев шундай дейди:

— Маҳмуд ака беназир наққош бўлиш билан бирга, ҳар бир шогирдининг кўнглига йўл топа биладиган ғаройиб инсондир. Агар санъатда нимагаки эришган бўлсак, буларнинг бари Маҳмуд ака туфайли. Покистонга бориш шарафига ҳам устозим орқали эришдим.

— Биласизми, — дейди бешинчи курс талабаси Ҳайдар Азимов, — ҳар сафар менга ўхшаб турли вилоятлардан келган шогирдларининг озгина ютуғи ҳақида сўз борса, у кишининг кўзларида бир олам шодлик кўраман.

Наққошлик бўлимида аспирант Сулаймон Зарипов, 4-курс талабаси Гулзира Имомова ҳам устозлари ҳақида фахрланиб сўзладилар. Назаримда, устоз учун бундан ортиқ мукофот йўқ. У кишининг ўзи ҳам шогирдлари ҳақида тўлқинланиб сўзлайди:

— Шогирднинг ютуғи — устознинг ютуғи. Шу маънода мен бахтлиман, десам бўлади. Чунки кўпгина шогирдларим ўз касбларининг моҳир устаси сифатида кўпчиликнинг эътиборига тушдилар. «Усто» бирлашмасини бошқараётган Анваржон Илҳомов, ўзларининг бетакрор ишлари билан ном қозонаётган Абдумуталжон, Тоҳиржон ва Муроджон ҳамда бошқа шогирдларимдан хурсандман.

Маҳмуд Тўраевнинг оиласидан ҳам кўнгли тинч. Уч қиз ва беш ўғил оталарига муносиб фарзанд бўлиш истагида яшамоқдалар. Фарзандлари бошқа соҳаларни танлаган бўлсалар-да, лекин бўш вақтларида ота касби билан шуғулланадилар. Зеро, бошқача бўлиши мумкин эмас, санъатга муҳаббат уларнинг қонида бор. Маҳмуд ака ижодкор учун энг катта мукофот — унинг асарлари халқ томонидан эътироф этилиши, деб билади. Шунинг учун ҳам унинг асосий нияти — халқ назаридан ҳеч қачон четда қолмаслик.

Учрашувимиз Наврўзи олам кунларига тўғри келгани сабаб, биз Маҳмуд акадан шу қутлуғ айёмдаги тилаклари ҳақида сўрадик:

— Аввало, Наврўз ҳар бир оилага тўкин-сочинлик, қут-барака олиб кирсин. Одамларимиз орасидаги ҳурмат, диёнат, оқибат йўқолмасин. Ҳар бир ёшни тарихимизни ҳурмат қилишга ўргатайлик. Зеро, бу келажагимиз пойдеворига яна бир мустаҳкам ғишт бўлиб қўшилади.

Сайриддин ХОЛОВ

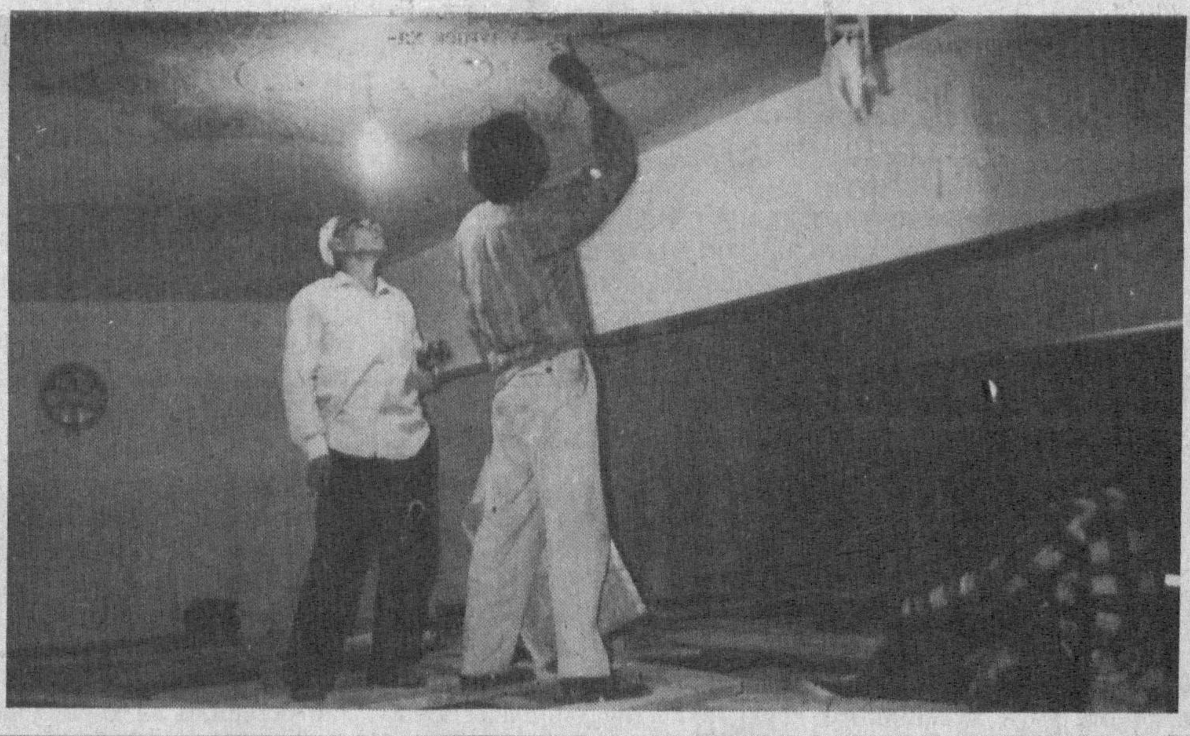

ҚИЛИЧБОЙЛИК ПЎЛАТЖОННИ БИЛАСИЗМИ?

Пўлатжон Амударё туманидаги Қиличбой қишлоғида, оддий боғбон оиласида туғилиб ўсди. Отаси узоқ йиллар мобайнида жамоа хўжалигида хизмат қилган асл деҳқон эди. Ўзбек деҳқонлари ичида қўшиққа бефарқ одам борми? Табиий, Пўлатжоннинг отаси ҳам хонадонда ўсаётган етти нафар фарзандидан ҳеч бўлмаса, биттасининг хонанда бўлишини орзу қиларди. Ота орзусини рўёбга чиқариш олтинчи фарзанд — Пўлатжонга насиб этди. Қишлоқда кетмонни «тор» қилиб чалиб юрган Пўлатнинг Тошкентда манаман деган илмли домлалардан таълим олажаги ҳам устоз, севимли хонанда сифатида мухлислар муҳаббатини қозонажаги кимнинг хаёлига келибди дейсиз?..

— Оиламиздаги санъатсеварлик муҳити сабаб бўлдими ёки Яратганнинг иноятими, жуда ёшлигимдан қўшиқ эшитишга, хиргойи қилишга меҳрим тушди, — дейди Пўлатжон. — Устоз Комилжон Оғаниёзов қўшиқларини, туманимиздан чиққан санъаткорлар Назиржон Раҳимов, Усмонжон Аҳмедов, Ражаббой Бобожоновлар ижросидаги ашулаларни меҳр билан, ҳаваcланиб тинглардим, ўзимча уларга эргашиб, хиргойи қилардим. Отам ҳам, акаларим ҳам менинг бу болаларча ҳавасимни иштиёқ билан маъқуллашарди. Тез орада мен қишлоғимиздаги ягона ҳисобланган рубобли ҳаваскор созанда — Юсуф Авазметовдан рубоб чалиш сирларини ўрганиб олдим. Ўзимга рубоб олиб беришгандаги қувончим ҳали-ҳануз эсимда!.. Шу-шу Зарифбой Содиқов, Собир Самандаров, Шавкат Бобониёзов, Юсуф Авазметов каби устозларим ва мактабимиз ўқитувчиларидан мусиқа сирларини ўрганишга киришдим.

Йиллар ўтиб санъат сеҳри, қўшиққа муҳаббат уни Тошкентга — Низомий номидаги Педагогика институтининг мусиқа-педагогика факултетига етаклаб келди.

— Кириш имтиҳонлари пайтида оддий бир йигит ҳамманинг эътиборини тортиб қолди, — дейди Пўлатжоннинг устози, педагогика фанлари доктори, профессор Ҳамидулла Нурматов. — Унинг муомаласи, хулқ-одоби, мусиқавий қобилияти ҳаммамизни ром этди. Назаримда, у тайёр ўқитувчи, ёшларга бош бўла олгудай ишчан, истеъдодли йигит эди.

Шундай қилиб, Пўлатжон учун навбатдаги имтиҳон — талабалик даври бошланди. Санъат, мусиқа, куй, нота ёзувлари, мутолаа ва машқлар — ётса-турса Пўлатжоннинг фикру ўйида бўлди. Унга устозлари, институт ўқитувчи ва профессорлари Ҳамидулла Нурматов, Қўлдош Маъмиров, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, профессор Марайим Жалилов, Бахтиёр Азимов, Шариф Жонҳайдаров, Жамил Садиров ва бошқалар маслаҳатлари, билимлари билан кўмакка келдилар. Пўлатжоннинг яккахон ашулачи бўлиб етишишида, анъанавий ўзбек халқ қўшиқларини меҳр билан ўрганишида бу устозларнинг хизмати катта.

Пўлат Худойберганов институтни тугатиб, бир қанча вақт билим юртида дарс берди, ҳарбий хизматда бўлди, лекин санъатдан, қўшиқдан, тордан қўл узиб кетмади. Ҳарбий хизматдан қайтгач, уни ўзи таҳсил олган даргоҳ — педагогика институтига ишга таклиф қилишди.

Пўлатжон ўз истеъдодини, овозини тўла намоён қилишга шошмади, аксинча, бу масъулиятли юмушга узоқ йиллар сабр-тоқат ила тайёрланди, ўқиш-ўрганишдан, овозини тарбия қилишдан эринмади. Кўп йиллар мобайнида у таниқли хонандалар Султонпошша Удаева, Сафарбой Одамбоевлар билан ижодий ҳамкорлик қилди, уларга аккордеони билан жўр бўлди, шу баҳонада соз илмини янада чуқур ўзлаштирди.

— Менинг қўшиқчиликка кириб келишимда жўровозлик қилиб, соз чалиб юрган йилларимнинг катта таъсири бор, — деб таъкидлайди Пўлатжон. — Чунки ўзбек қўшиқларидаги, айниқса, хоразмча услубдаги нозик қочиримларни, ўйноқиликни, оҳанрабодай жозибадор хушхонликни, катта ашулалар ва халқ қўшиқларини айтиш тажрибасини мана шундай жўровозлик, катта санъаткорларга елкадошлик туфайлигина ўзлаштириш мумкин.

Шундай қилиб, Пўлатжон катта санъатга кириб келиш йўлидаги оғир, машаққатли синовларни аста-секин енгиб ўтиб, ўз мақсади сари дадил интилди. Натижада «Ўзбекистоним», «Яхшилик қилгил», «Фарзанд тириқ», «Субҳидам еллари», «На тилар мандан» каби бир-биридан жозибадор қўшиқлари ўз мухлисларини топди. Бугунги кунда Ўзбекистон радиофонотекасининг олтин фондида унинг ўндан ортиқ қўшиқлари бор.

Пўлатжоннинг ижодий муваффақиятидаги яна бир муҳим омил — тинч, ижодий муҳит — оиласини ҳам тилга олиб ўтиш зарур. Унинг турмуш ўртоғи Муҳаббат Худойберганова — олий маълумотли педагог-мураббия. Оиласида икки ўғил, икки қиз вояга етмоқда. Ўғиллари Қаҳрамонжон билан Баҳодиржон ҳам ота йўлини танлаб, мусиқачи бўлиш учун тинимсиз машқ қилмоқдалар.

Хонанда овозига тўхталадиган бўлсак, унинг овозида қадимий Турон тупроғидай ўктамлик, тантилик бор. Қалбида ҳамиша қўшиқ айтиш иштиёқи ёниқ. Унинг қўшиқларидаги гоҳ ўйноқи оҳанглар, гоҳ дардчил наволар кўнглингизни асир этади.

Агар санъаткорнинг битта бўлса ҳам қўшиғини одамлар эшитишга иштиёқманд эканлар, унинг битта бўлса ҳам ҳақиқий мухлиси бор экан, демак, ижодий меҳнатлари зое кетмабди. Шу маънода Пўлатжон Худойбергановни янги қўшиқлар ва содиқ мухлислар кутиб тургани аниқ.

Музаффар АҲМАД

ШУМ БОЛАНИНГ ЧОЙХОНАСИ

(Ўхшатма)

Таклиф этдим котибамни,
Бир кун лола сайлига.
Бошлиқман-да, «йўқ» демади,
Сўрди: — Қачон? Майлига.

Шанба куни йўлга тушиб,
Кетдик қиру тоғ ошиб.
Мен қип-қизил мажнун бўлдим,
У айланди Лайлига.

Хурсанд эди ул дилором,
Учратганига, мендек—
Мошини бор, мансаби бор,
Билаги зўр, пайлига.

Юз хил газак элтган эдик,
Яхна гўшт, барра кабоб.
Роса тўйдик: коняк, ароқ.
Шампану коктейлига.

Лола тердик, даста-даста,
Ёстиқ қиб ёнбошладик,
Нима деса қарадим мен
Ул парининг майлига.

«Маёвка»дан эсдалик бўп,
Лола отли туғди қиз,
Ҳеч қараш келмабди эсга
Ул он замон зайлига.

Энди афсус, бурнимдан ип
Ўтказгандир ул санам,
Раҳми келмас, отаси тенг,
Мендай уйли-жойлига.

Ўткир САИДОВ

БУГУН ЕТТИГАЧА ИШЛАЙМИЗ

ХОРИЖ ХАНДАЛАРИ

— Азизам, мен вафот этсам йиғлайсанми?

— Албатта, арзимаган май-чуйдаларга йиғлайдиган одатим борлигини биласан-ку.

***

Вовочка дарсга жуда кеч келди.

— Нега кечикдинг? — сўради ўқитувчи.

— Йўлда қуролли жиноятчи ҳужум қилди.

— Вой, худойим-ей. У нима деди?

— Уй вазифаси ишлаган дафтаримни тортиб олди.

***

— Ойижон, кўчага ўйнагани чиқсам майлими?

— Шу кир қўлларинг билан-а?

— Йўқ. Ўртоқларим билан.

***

— Кеча хотиним касал бўлиб қолувди, бугун унга қараб туриш учун онаси келибди.

— Бахтсизлик қўшалоқ келади деб шунга айтади-да.

***

Эр хотинини биринчи марта туғуруқхонага олиб бормоқда.

Хотин:

— Фарзандимиз қора танли бўлса керак.

— Нега?

— Йўлимизни қора мушук кесиб ўтди.

Йигит хотинини туғуруқхонада қолдириб уйига қайтди ва ота-онасига деди:

— Бизнинг фарзандимиз қора танли бўлса керак?

— Нега?

— Хотинимнинг айтишича, йўлимизни қора мушук кесиб ўтибди.

Ўғлининг гапини эшитган ота жаҳл билан хотинидан сўради:

— Менга қара, сени туғуруқхонага олиб борганимда, мобода, йўлимизни эшак кесиб ўтмаганмиди?

***

Қиз:

— Мендан жуда кўп марта турмушга чиқишимни сўрашган.

Йигит:

— Ким?

Қиз:

— Отам билан онам.

***

Янги йил кечаси. Ресторан. Соат ўн беш минут кам бир.

Хўранда:

— Официант, мана бу гўштингиз эскими дейман, ярим соатдан буён кесолмаяпман.

— Ҳеч шошилманг, сэр. Ресторанимиз бугун эрталаб соат еттигача ишлайди.

Б. УММАТОВ тайёрлади

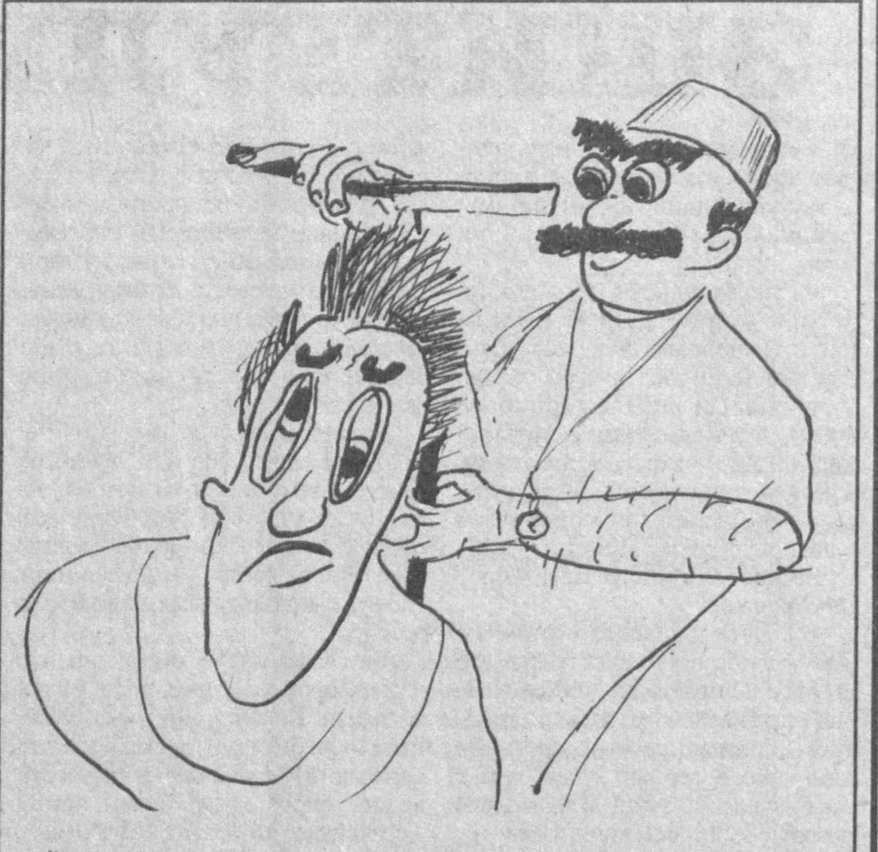

Ўтган йили, укажон,
Қилгандингиз фелетон...

Эркакча гаплашайлик,
Мана бугун бор имкон.

Рассом С. ХОЛБЕКОВ

Рассом З. УСМОНОВ

САВОЛГА ЯРАША ЖАВОБ

— Бўса иссиқликми ё совуқлик?

— Унисини билмадиму, кўпи кўнгилни айнитиши аниқ.

* * *

— «Ҳақиқат эгилади, букилади, лекин синмайди», дейишади...

— Тўғри, мавҳум нарса ҳеч қачон эгилган ҳам, синган ҳам эмас.

* * *

— Лайли, Ширин, Зуҳраларнинг борлигига ишонаман!

— Нимаям дердик... орзу — гўзал туйғу...

* * *

— Ҳозирги замонда врач бўлган яхшими ё экстрасенс?

— Экстрасенс бўлган маъқул. Чунки қочворишга имкон кўпроқ.

* * *

— «Ҳолвани ҳоким еди, калтакни етим», деган мақолни эшитганмисиз?

— Эшитмаганман, кўрганман.

* * *

— Бир сўмга беш кило...

— Тўхта бўладиган гаплардан гапир!

* * *

— Инсон дунёга нима учун келади?

— Нима учун келганини билиш учун.

— Бирор инсон бу сирнинг тагига етганми?

— Қўйсанг-чи, ҳали қиёматга анча бор...

XXI АСР МАҚОЛЛАРИ

Йигит киши айтаверадиям, қайтаверадиям.

* * *

Тўйга борсанг тўйиб бор,
Пулни уйга қўйиб бор.

* * *

Ёрга жонингни берсанг ҳам.
Паспортингни берма.

* * *

Меҳмон келар эшикдан,
Мезбон қочар тешикдан.

Баҳром ОБИДЖОН

ҚИЙҚИМ МАСАЛЛАР

ҚОПҚОН

Товуқлар ва жўжалар ҳовлида титкиланиб юришар, иккита хўроз деворга қўниб олиб суҳбатлашиб туришар эди.

— Атрофга қаранг-а, — деди даканг, — ҳамма тижоратчи бўлиб кетди. Ана, сигир сутини кўтариб, бозорга жўнаяпти. Анави қўй жунини кунжарага алмаштириб келяпти. Эшак эса, ашулачилик қилиб юриб, босадиганини босиб қўйди. Бўлди, бугундан бошлаб мен ҳам тижорат билан шуғулланаман.

У шундай дедию, бобоқнинг «ҳай-ҳай»ига қарамай катакдаги тухумларни қанотининг остига қистириб, бозорга йўл олди. Лекин ҳали узоққа бориб улгурмасдан, буталар орасида пойлаб турган тулки уни ушлаб, патини юла бошлади. Дакангнинг қичқириғи ҳовлидаги товуқ ва жўжаларнинг ҳам қулоғига етиб келди.

— Вой, бу даканг акажонимизнинг овози-ку, — деди чипорхон девор устидаги бобоққа ҳаяжон билан қараб. — Хўжайин, нима гап?

— Шунчаки одатдаги ҳол, — жавоб қилди бобоқ. — Дакангвой тижоратта чиққан эди, «солиқчи»нинг қопқонига илинди.

ҚУДАЧИЛИК

Тўқсон тўққиз аждоди пишлоқ омборида яшаб, тўкин-сочин кун кечириб келган сичқонбойнинг бошига фалокат ёғилди. Омборчи томонидан бош назоратчи қилиб қўйилган мушук унинг қариндош-уруғларига кун бермай қўйди. Ўзи ҳам бир-икки марта зўрға жон сақлаб қолди. Унинг боши қотиб, нариродаги ғалла омборида яшовчи доно бобосичқондан маслаҳат олгани борди.

— Йўлини топиш мумкин, — деди бобосичқон. — Эшитишимча, ўша бош назоратчи мушукнинг эр кўрмай ўтаётган бир қари қизи бор эмиш. Майли, ўғлинг ёш бўлса ҳам амаллаб ўша қизга уйлантириб қўй. Шунда мушукнинг ўзи ҳам сендан ортганини ейдиган бўлади.

Чак НОРРИС

АЖДАҲОНИНГ... ШОНЛИ ЙЎЛИ

Унинг мақсади — Шарқдан чиққан биринчи супер юлдуз бўлиш, бутун жаҳонни унинг халқини ҳурматлашга мажбур қилиш, ўз оиласи ҳаётини муносиб таъминлаш ва айниқса, ўз тимсолида инсонни улуғлаш эди.

Унинг истеъдоди-чи? У кунг-фунинг энг етук жангчиси, қадимий бу санъатни «Жипслашаёттан мушт йўли» даражасига кўтаролган инсон эди.

У жанговар ҳолатнинг классик усулини рад этиб, ҳар қандай ҳолатга ҳам мос келадиган ҳаракат техникасини яратди, такомиллаштирди.

* * *

Мен бу чемпионатда ютиб чиқдим. Ўн бир соат давомида ўн учта жанг ўтказиб, ҳаммасини муддатидан илгари тугалладим. Шунча ишдан кейин менинг биргина орзуим тезроқ болишга ётиш эди. Лекин залдан чиқаётганимда Брюсли рўпара келди. Мен уни орқаворатдан билардиму бироқ ҳеч қачон учрашмагандик. Икки йил аввал унинг томошаларида бўлгандим, қолаверса, «Яшил шершен» телесериалида ҳам унинг бир неча ишларини кўрганман.

Иттифоқо бизнинг бир меҳмонхонада туришимиз маълум бўлди. Қайтишда жанговар санъатлар, уларнинг замирига яширинган фалсафий маънолар ҳақида суҳбатлаша бориб, қандай қилиб Брюснинг қаватига тушиб қолганимизни сезмабмиз.

Мен соатга қараганимда ўн беш минут кам ўн икки бўлган эди. Биз суҳбатга шунчалар берилган эдикки, кираверишдаёқ нарсаларимизни ташлаб, курашнинг усул ва техникаларини ўзимизча яққол намойиш қилишга тушдик. Шундай қилиб, иккинчи бор соатимга қараганимда эрталабки еттини кўрсатарди. Демак, биз етти соат тинимсиз шуғулландик. Брюснинг ўта ҳаракатчан ва қизиқувчанлигидан бу соатлар мен учун гўё йигирма минутдек ўтиб кетди. Бу менинг Брюс Ли билан биринчи учрашувим эди.

Биз дўстлашиб қолдик ва унинг Калверсити (Калифорния)даги уйи боғида бирга машғулотлар ўтказа бошладик. Брюснинг ҳамма жиҳозлари бор эди — мушакларни чиниқтириш учун махсус тайёрланган мук-жунг, зарбларнинг аниқлиги ва кучини чамалаш учун мослаштирилган макивара ҳамда турли отиб ўйналадиган нарсалар мавжуд эди. Биз ҳафтасига бир ёки икки марта уч-тўрт соатдан машқ қилардик. Брюс мен учратган одамлар ичида энг моҳир каратэчи ва дилга яқин курашчи бўлиб чиқди.

Машғулотлардан сўнг Брюснинг машинасига ўтириб, нонушта қилиш учун Хитой кварталига йўл олардик. Бундай пайтларда Ли албатта ўзи билан қўл мускулларини чиниқтирувчи енгил мосламани олиб юрарди ва тўхташга тўғри келганда ёки светофорни кутганимизда ҳалиги нарса билан машқ қилаверарди.

Брюс гуруч, бамбук ва қўзиқоринни балиққа қўшиб тайёрланадиган хитойча нонушта таоми бўлмиш дим-сумни жуда яхши кўрарди. У таёқчаларни жуда моҳирлик билан ишлатарди: масалан, бир қисим гуручни иргитиб, бирорта ҳам донини ерга туширмай илиб оларди. Биз нонушта пайти ҳам тинимсиз иш ҳақида гаплашардик. Ли спорт билан тирик эди, тўғрироғи, унинг учунгина яшарди. Эсимда, бир сафар уникига кечқурун кирдим. Брюс телевизор олдидаги гиламда ётар, ўғли Брендон эса отасининг қорнига астойдил ўтириб олганди. Брюснинг оёқларига штангаиинг тошлари бойланган, қўлларида эса гантел тутганди. У Брэндонни қорнидан иргитиб, кескин нафас олиб чиқараркан, бир вақтнинг ўзида қўл ва оёқларини ҳам кўтариб-туширарди ҳамда телевизор экранига қарашни-да унутмасди. Мени бу қийин машғулотлар ҳайратга солмади, азбаройи унинг ҳамма нарсани, ҳатто ўғли билан ўйнашни ҳам чиниқиш машқига айлантиргани лол қолдирди. Ишонаманки, хотини ундан идишларни ювиб қўйишни илтимос қилса, у ўз ҳаракатларини такомиллаштириш учун идишларни ҳам осмонга отиб ўйнаган бўларди.

Унинг мен билган энг катта муаммоси, балки ожизлиги — юрагини дам олдиришни, одатий меъёрга солишни билмаслиги эди. У умрининг охиригача ҳам дам олишни, ёзилишни ўрганмади, зеро у ҳаётнинг барча муаммоларига-да енгил муносабатда бўлиш санъатидан бебаҳра эди. Уни фақатгина оташли иштиёқ бошқарарди, афсуски бу одамни қул қилувчи иштиёқ эди.

Биз чинакам дўст бўлиб қолдик. Брюс менга ўз орзуларини ҳам айтадиган бўлди. Унинг буюк орзуси дунёдаги энг машҳур актёр-каратэчи бўлиш эди. Шунинг учун у барча уринишларида шу мақсад сари интиларди. У кинотрюкларни саҳналаштирувчи сифатида ўша пайтда ҳам номдор эди. Америка кино юлдузлари бўлмиш Жеймс Коберн, Стив Маквин ва Стерлинг Саллифантларни муштлашишга ўргатарди.

1968 йили уни «Фавқулодда команда» филмига трюк саҳналаштирувчиси сифатида тасдиқлашди. Асосий ролларни: Дин Мартин, Элка Соммер ва Шарон Тейтлар ўйнаши керак эди. Ўшанда Брюс менга:

— Филмда сен учун кичкинагина рол бор, сен Соммернинг қўриқчисини ўйнайсан ва ҳатто «қалай, маъқулми?» деган гапни ҳам айтасан, — деб қолди. Бу менинг кинодаги биринчи чиқишим бўлса ҳам осон кечмади. Айнан ўша тасвир олиниши олдидан мен ярим профессионалларнинг жаҳон чемпионатида чемпионлик учун курашишим керак эди. Бу олишувда ютиб чиқдим, аммо аҳволим чатоқ эди. Тасвирга тушириш майдонига келганимда камалакнинг алвон рангларида товланаётган юзимни кўриб, пардозчилар ҳушдан оға ёзишди. Мени бир нарса қилиб эпақага келтиришди, лекин айтишим лозим бўлган биргина иборани ҳам тузукроқ айтолмадим, шунинг учун бу лавҳани филмдан чиқариб ташламоқчи бўлишди. Брюс менга бақиравериб чарчади, ҳайтовур иборани ҳам бир нави эпладим. Бу филм 1968 йилнинг ёмон киноларидан бўлмади.

1970 йили Брюс Ли Гонконгга қайтишга аҳд қилди. Унинг нияти шундай эди: «Мен аввало ўша ерда киноюлдуз бўламан. Шундай Юлдуз бўламанки, Ҳолливуд менсиз бирор муваффақиятга эришолмайди...»

Ҳаёт мени 1972 йилда яна Брюс билан тўқнаштирди. У Гонконгдан сим қоқиб, иккита филми яхши дея эътироф этилганини ва улар Америкада ҳам қўйилажагини маълум қилди. У ўзи режиссёр ва бош рол ижрочиси бўлган навбатдаги «Аждаҳонинг қайтиши» филмида рол ижро этишимни хоҳлашини айтди.

— Мен иккимизнинг олишувимизни Рим колизейида тасвирга туширмоқчиман, — деганди у ўшанда. — Биласанми, шу саҳна филмнинг якуни бўлади ва трюкларни ҳам биргалашиб яратамиз.

Ўша пайтда мен баъзи оилавий муаммоларга ўралашиб қолдим ва Брюс менга Калифорниядан вақтинча воз кечишимни маслаҳат берди. Бундан ташқари, мазкур филмдаги иштироким, спорт мактабимга кўпроқ одамларни жалб қилишда муҳим аҳамиятга эга эканлигига ишонардим. Аммо бу филм менга янгича бир обрў ва шуҳрат келтиришини сира ўйламагандим.

Менинг дўстим, шогирдим ва ҳамкорим Боб Уолл ҳам бу филмда унча катта бўлмаган рол олиб, мен билан бирга Римга учди. Биз ўтирган тайёра қўналғага қўнаётганда, Брюс ва унинг кино гуруҳи пастда бизни кутиб турар ҳамда тасвирга туширишарди. Маълум бўлишича, Ли бу лавҳани филмга киритишни режалаштирган экан.

Брюс колизейдаги саҳнани олишда менинг важоҳатлироқ кўринишимни истарди. Ўшанда 73 кило (Брюс 65 кг) тош босардим, у эса яна камида тўққиз кило семиришим кераклигини айтди. Шундай қилиб, кинокомпания ҳисобига боқила бошладим.

Кутилган ваҳимали кепатага келганимдан сўнг Брюс мени синаб кўриш учун колизейга етаклади. Майдонга элтувчи туннелда Брюс билан турарканман, ғалати бир ҳолатга тушардим — кўз ўнгимдан «Спартак» филмидаги лавҳалар ўта бошлади. Бу муҳим саҳнани тасвирга тушириш уч кун давом этди. Брюс билан ишлаш жуда мароқли эди. Режиссурада янги одам бўлса ҳам, у нима қилишини аниқ биларди. Мен филмда ваҳший бир кимсани ўйнашим керак эди, лекин Брюс мени бутунлай аблаҳга айлантириб қўймади. Ёдингизда бўлса, унинг қаҳрамони менинг қаҳрамонимни ўлдиргач, устимга кимано ва белбоғимни ташлаб, одатга кўра марҳум рақибига таъзим бажо келтириб, ўз ҳурмат ҳамда эҳтиромини билдиради. «Аждаҳонинг қайтиши» филмига бор-йўғи 240 минг доллар сарф қилинди, кўрилган фойда эса 80 миллион долларни ташкил этди. Ли башорат қилгандай, бу филмдаги бизнинг жангимиз кинодаги каратэнинг классик намунасига айланди.

Шундан сўнг Гонконгга қайтдик. Бу ерда Брюс бизни машҳур телепрограммада қатнаштирди. Бизга филм ҳақида саволлар беришди ва каратэдан баъзи нарсаларни кўрсатишимизни сўрашди. Мен Бобни стулга чиқариб, сакраганимча унинг оғзидаги сигаретни тепиб туширдим. Кейин биргалашиб баъзи жанговар усулларни намойиш этдик.

1973 йилнинг июл ойи ўрталарида Брюс яна Лос-Анжелесда пайдо бўлди.

— Мен бир кунга келдим, холос, — деди у телефонда. — Балки бирга овқатланармиз?

Мен унинг овозини яна эшитганимдан қувондим, қолаверса, уни Америкага не юмуш олиб келганини жуда-жуда билгим келарди.

Биз Хитой кварталидаги севимли ресторанимизда учрашдик. Доимгидек дим-сум ерканмиз, Брюс навбатдаги тасвирлар жараёнида бир неча бор ҳушидан кетганини ҳикоя қилиб берди. Бу ерда ўзини тажрибалироқ дўхтирга кўрсатиб, касалини аниқлаб олмоқчилигини айтди. Шундай қилиб, у текширув натижаларини билиб келди:

— Мени табриклашинг мумкин! — деди у мағрур, — менинг организмим ўн саккиз ёшли йигитники билан баробар экан.

— Ҳушдан кетишингнинг сабаби нима экан?

— Врач билолмади. Балки зўриқишдан, ишдаги кучли ҳаяжонланишдандир.

Брюс ўз филмларининг муваффақиятлари, сўнгги «Аждаҳонинг пайдо бўлиши» филмининг яратилиши ҳақида гапира кетди. Айтишича, унга Карло Бонти ва бошқа машҳур кинопродюссерлар ҳамкорлик қилишни таклиф этишганмиш. «Уорнер бразерд» фирмаси мисли кўрилмаган шартнома таклиф этибди.

— Тасаввур қилгин-а, улар менга тўлдирилмаган чеклар йўллашибди, агар хоҳласам, ҳар қанча миқдордаги пулни ёзиб қўйишим мумкин! — Брюс шодон кулди ва қўлидаги ўрдакнинг бир оёғини тепага отди, ўрдак оёғи бир неча бор «ўмбалоқ ошиб» унинг таёқчалари орасига келиб тушди.

У ўз муваффақиятига ишонарди.

— Яна озгина сабр қилсанг, халқаро майдондаги биринчи Хитой кино юлдузини кўрасан.

Брюс Гонконгга қайтиб кетди. Орадан тўрт кун ўтиб, 1973 йилнинг 20 июлида, Гонконгдаги бир дўстим Брюс сирли ҳолатда вафот қилганини ва ҳозир унинг ўлими сабаблари аниқланаётганини хабар қилди.

Кейинроқ газетада терговчи қуйидаги хулосага келганини ўқиб қолдим: «Бахтсиз ҳодиса туфайли ўлган». Ўша пайтнинг ўзида расмий хулоса — сохта деган миш-мишлар тарқалди. Одамлар эса кўпроқ Брюс душманлари томонидан ёлланган, «Ибодатхона каратэси» дея номланган санъатдан бохабар бўлган қандайдир қариянинг «аста-секин ўлдирувчи зарби»дан сўнг вафот қилганлиги тўғрисида гапиришарди...

Брюс 32 ёшида вафот қилди, у жисмонан етук ва соғлом эди. У ўз мухлислари орзусидаги Шарқнинг афсонавий Робин Гуди эди. Ҳукумат майййтни ёрамиз деб туриб олди. Шу нарсанинг ўзиёқ катта шов-шувларга, турли фаразларга сабаб бўлди. Ҳар бир журналистнинг ўз нуқтаи назари бор эди: бирови жамоатчилик фикрини қадимий даҳшатли санъат бўлмиш «аста-секин таъсир қилувчи зарба»га бурса, бошқаси заҳарланиш ҳақидаги фаразни олға сурарди, ҳатто баъзилари наркотик моддаларни кўп истеъмол қилишдан деб ҳам ёзишарди.

Текширув яна тўққиз кун давом этди ва охирги хулоса қилиб ўша биринчи гап айтилди: «Бахтсиз ҳодиса туфайли вафот этган». Инсон организми баъзи нарсаларга аксилреакция беради, ҳатто кичи асалари чақишидан ҳам ўлиб қолиши мумкин. Брюс ҳам бош оғриғига ишлатиладиган дорини ичган ва организми аксилреакция берган. У ҳеч қачон дам олишни билмасди, ҳамиша ўзини жисмонан азобларди. Балки шу нарса унинг кучли бош оғриғига йўлиқишига, доимий дори ичишига сабаб бўлгандир.

Йигирма мингдан ортиқ одам уни охирги манзилга кузатиб қолдилар. Уни Сиэтлга — бир пайтлар ўзи ўқиган, суюкли Линдаси билан танишган университетдан унча узоқ бўлмаган қабристонга дафн этдилар.

Брюс жуда машҳур актёр ва спортчи эди. Аммо у ўзининг сўнгги филми «Аждаҳонинг пайдо бўлиши» келтирган юлдузлар аршига тириклигида ўтира олмади. Фақатгина ўлимидан сўнг афсонага айланди холос.

Ҳозир мен ҳамма нарсага — шон-шуҳрат, омад, пул — барчасига эришганман. Фақат?... Фақат азиз дўстим Брюс Ли йўқ, холос, афсуски энди у ҳеч қачон қайтиб ҳам келмайди.

«Афсонавий одам» китобидан
Наби Жалолиддин таржимаси

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси уюшма аъзоси, ёзувчи Хайриддин Султоновга отаси
Мадриддинхўжа СУЛТОНОВ
вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этади.

Бобур номидаги халқаро жамғарма раёсати ёзувчи Хайриддин Султоновга отаси
Мадриддинхўжа СУЛТОНОВ
вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этади.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси Ўзбекистон Халқ ёзувчиси Муҳаммад АЛИ (Аҳмедов)га укаси
Азамат БЕКНАЗАРОВнинг
бевақт вафоти муносабати билан чуқур ҳамдардлик изҳор этадилар.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси уюшма аъзоси Шуҳрат Ризаевга онаси
Муҳайё РИЗАЕВА
вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этади.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

* * *

НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона телефони— 33-52-91

* * *

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир —Мукаррама МУРОД қизи

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 0204. Ҳажми — 3 босма табоқ. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Индекс 64593.